

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Конспект лекцій

з дисципліни

«Зіставне й типологічне мовознавство»

для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності 035 Філологія
освітньої програми «035.041 Германські мови та літератури (переклад
включно), перша – англійська»

Конспект лекцій з дисципліни «Зіставне й типологічне мовознавство» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 035 Філологія освітньої програми «035.041 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська» / Укл.: Хавкіна О.М. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. – 67 с.

Укладач: Хавкіна О.М., к.філол.н., доцент

Рецензент: Підгорна А.Б., к.філол.н., доцент

Відповідальний за випуск: Хавкіна О.М., к.філол.н., доцент

Затверджено
на засіданні кафедри теорії
та практики перекладу
Протокол № 8 від
01.06.2022 р.

Рекомендовано до видання
НМК ГФ
Протокол № 8 від
12.05.2022 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Лекція 1. <u>Зіставне мовознавство як наука. Предмет і завдання курсу. Теоретичне та практичне значення зіставного мовознавства, його зв'язок з іншими науками</u>	6
Лекція 2. Типологія мов як особливий розділ зіставного мовознавства. Різновиди типологій. Характерологія. Універсологія	11
Лекція 3. Методика зіставного мовознавства	19
Лекція 4. Морфологічні системи мов	29
Лекція 5. Словоствір у зіставному аспекті	37
Лекція 6. Зіставна стилістика	46
Лекція 7. Порівняльна концептологія	57
ЛІТЕРАТУРА	63

ПЕРЕДМОВА

Пропонований конспект лекцій було розроблено спеціально для студентів-магістрантів (усіх форм навчання) I курсу НУ «Запорізька політехніка», які навчаються відповідно до державного освітнього стандарту спеціальності 035 Філологія, за напрямом підготовки 035.041 Філологія «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська». Конспект лекцій було укладено з метою ознайомлення майбутніх фахівців із перекладу з основними поняттями контрастивного мовознавства, з сучасними методиками контрастивних досліджень і аналізу найсуттєвіших спільних і відмінних ознак мов світу на всіх рівнях їхньої структури (фонетико-фонематичному, лексико-семантичному, дериваційному, граматичному, синтаксичному, фразеологічному, стилістичному тощо).

Завданнями, спрямованими на досягнення поставленої мети, є:

- ознайомити студентів із термінами та поняттями курсу;
- з'ясувати найосновніші подібності і відмінності між мовами світу (на усіх мовних рівнях), розкриваючи їх причини, виявити міжмовні відповідності і лакуни;
- схарактеризувати типові для зіставлюваних мов тенденції;
- визначити труднощі у навчанні нерідної мови, а також межі застосування зіставлення як прийому навчання нерідної мови;
- познайомити магістрантів із основними лінгвістичними напрямками і школами, що проводять зіставні дослідження мов світу, проаналізувати основні підходи, принципи та методики зіставних досліджень.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен отримати такі **загальні компетентності**:

ЗК-1. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК-2. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК-3. Здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК-4. Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК-7. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК-11. Здатність проведення досліджень на належному рівні.

ЗК-12. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

По завершенню курсу в арсеналі магістранта повинні бути наступні **фахові компетентності**:

СК-1. Здатність вільно орієнтуватися в різних лінгвістичних, напрямках і школах.

СК-3. Здатність критично осмислювати історичні надбання та новітні досягнення філологічної науки.

СК-4. Здатність здійснювати науковий аналіз і структурування мовного / мовленнєвого матеріалу й літературного матеріалу з урахуванням класичних і новітніх методологічних принципів.

СК-5. Усвідомлення методологічного, організаційного та правового підґрунтя, необхідного для досліджень та/або інноваційних розробок у галузі філології, презентації їх результатів професійній спільноті та захисту інтелектуальної власності на результати досліджень та інновацій.

СК-7. Здатність вільно користуватися спеціальною термінологією в обраній галузі філологічних досліджень.

СК-9. Уміння аналізувати, порівнювати й зіставляти одиниці та явища близькоспоріднених і різносистемних мов на предмет з'ясування спільних і відмінних ознак на всіх рівнях їхньої структури.

СК-12. Володіння навичками науково-пошукової роботи у галузі філології, методами добору, аналізу й обробки даних, всебічно застосовувати їх у підготовці кваліфікаційної роботи.

Пропонований конспект лекцій може бути корисним студентам усіх форм навчання. Робота із запропонованим матеріалом також сприятиме набуттю навичок самоосвіти, що незаперечно матиме позитивний вплив на подальше професійне зростання студентів.

Конспект лекцій може стати у нагоді не лише студентам-магістрантам (денного та заочного відділень), майбутнім перекладачам, а також широкому колу осіб й усім, хто прагне вдосконалити свій рівень володіння англійською та іншими іноземними мовами і розуміти закономірності розвитку систем рідної й іноземних мов.

Лекція 1

Зіставне мовознавство як наука. Предмет і завдання курсу. Теоретичне та практичне значення зіставного мовознавства, його зв'язок з іншими науками

Термін «зіставне мовознавство» використовується в лінгвістиці в різних значеннях:

- комплекс лінгвістичних дисциплін, в яких активно використовується метод зіставлення (порівняльно-історичне, ареальне, типологічне мовознавство, перекладознавство, зіставне мовознавство у вузькому розумінні тощо);
- у більш вузькому значенні він виступає синонімом до терміна «контрастивна лінгвістика».

Доцільним є сучасний підхід у лінгвістиці, за яким науки, що ґрунтуються на **порівнянні** мов, називати **порівняльним** мовознавством, а термін **зіставне мовознавство** використовувати на позначення лінгвістичної науки, яка вивчає спільне та відмінне у мовах (=контрастивна лінгвістика).

Дискусійним є питання розмежування лінгвістики **контрастивної** і **конфронтативної**. Одні учені їх розмежовують, інші отожднюють:

- а) К. Джеймс, Г. Хельбіг – контрастивне досліджує контрасти (розбіжності, відмінності), а конфронтативне – відмінності й подібності. Перше – прикладна галузь мовознавства, друге – суто теоретична;
- б) Ю. Жлуктенко, В. Бублик, Є. Опельбаум отожднюють ці терміни. Контраст може бути поміченим лише на фоні подібностей; подібності й контрасти в зіставлюваних мовах діалектично взаємопов'язані.

Отже, контрастивне мовознавство = конфронтативне мовознавство, оскільки в обох підходах використовуються однакові методики дослідження.

Термін **порівняльна (зіставна) типологія**, що також інколи вживають як синонім до «зіставне мовознавство», є застарілим у зв'язку з виокремленням контрастивної лінгвістики (оскільки

типологія=порівняння). На сучасному етапі розвитку лінгвістики все більшого поширення набуває термін **зіставне мовознавство** (зіставна граматики, зіставна морфологія, зіставна лексикологія тощо) (В. Виноградов 1986, В. Гак 1977, А. Широкова 1977, В. Манакін 2004 та ін.).

Зіставне мовознавство (контрастивна лінгвістика, конфронтативна лінгвістика) – розділ мовознавства, що вивчає дві або більше мов незалежно від їх спорідненості з метою виявлення їх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури (фонологічному, морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному тощо).

Будь-яка людська мова характеризується трьома різновидами конститутивних (визначальних) властивостей: 1) універсальні; 2) типологічні; 3) індивідуальні. Виявити ці ознаки мов можна лише шляхом їх порівняння (зіставлення).

Об'єктом зіставного мовознавства виступають 2+ будь-які мови, незалежно від їх генеалогічної й типологічної природи. Чим більшими є відмінності у структурі порівнюваних мов, то яскравіший контраст, виявлення якого є основним завданням зіставного мовознавства. Проте інколи саме контрастивний аналіз уможливує виявлення прихованих особливостей близьких за походженням і структурою мов.

Порівнюватися можуть не тільки мови, які контактують. Цінними і цікавими є дослідження мов, що не перебувають у контактах. Це уможливує виявлення специфічних рис мов, лише їм властивий спосіб концептуалізації світу.

Контрастивна лінгвістика повинна розглядати одну з порівнюваних мов як систему позначень (“картину світу”) і порівнювати з нею інші мови як оформлення того самого “світу” за допомогою інших значень (Е. Косеріу).

Контрастивні дослідження переважно пов'язані з **синхронічним** аспектом мови (різні мови порівнюються на певному часовому відтинку без урахування їхніх попередніх станів). Проте мови можна, а інколи і необхідно, зіставляти в **діахронії**. Синхронічний підхід більш характерний для стадії аналізу мовних фактів. На стадіях синтезу він, як правило, доповнюється підходом діахронічним.

Існує 2 погляди на контрастивну лінгвістику. Її вважають:

- “чистою” лінгвістичною теорією (К. Джеймс)

- практичною дисципліною, покликаною обслуговувати потреби навчання іноземним мовам (Г. Нікель)

Синхронно-порівняльний метод (контрастивний, конфронтативний, зіставний, зіставно-типологічний) дає змогу виокремити контрастивну лінгвістику в самостійну галузь. Результати такого аналізу мають різне застосування, в т.ч. й прикладне. У зв'язку з цим Г.Нікель розрізняє теоретичну і прикладну контрастивну лінгвістики.

До **теоретичних** завдань зіставного мовознавства відносимо:

- а) виявлення подібностей і відмінностей між мовами, збігу і розбіжностей у використанні мовних засобів;
- б) встановлення особливостей кожної із зіставляваних мов, які залишилися непоміченими при внутрішньому їх вивченні;
- в) дослідження характерних для зіставляваних мов тенденцій;
- г) визначення міжмовних відповідників і лакун;
- д) розкриття причин подібностей і відмінностей у порівнюваних мовах;
- е) верифікація дедуктивних універсалій на матеріалі зіставляваних мов.

Практичними (лінгводидактичними) завданнями зіставного мовознавства є:

- а) визначення методичної релевантності подібностей і відмінностей між зіставляваними мовами;
- б) встановлення характеру міжмовної інтерференції;
- в) виявлення труднощів у навчанні нерідної мови;
- г) визначення меж застосування зіставлення як прийому навчання нерідної мови;
- д) опрацювання процедури міжмовного зіставлення як прийому навчання нерідної мови.

Більшість сучасних контрастивних наукових розвідок присвячено зіставному дослідженню **окремих** мовних елементів, категорій, підсистем. Вони дозволяють отримати синтезовані повніші контрастивні описи мов. Контрастивний аналіз передбачає виявлення подібностей і розбіжностей не тільки у фонологічній системі, граматичній будові, вокабулярі зіставляваних мов, а й у функціонуванні мовних одиниць у різножанрових текстах, у мовленні.

Зіставне мовознавство тісно пов'язано з багатьма іншими науками, як **лінгвістичними**, так і **нелінгвістичними**. Розглянемо детальніше зв'язок з **філологічними** дисциплінами.

Так, **порівняльно-історичне мовознавство** досліджує: генетичну спільність / спорідненість мов у їх походженні й розвитку; реконструювання мови-основи, з якої розвинулися досліджувані споріднені мови; закони, за якими відбувався цей розвиток. Зіставне ж мовознавство визначає відмінність мов на всіх мовних рівнях (фонологічні, граматичні, семантичні, лексичні розбіжності). Обидві дисципліни займаються порівнянням мов, але порівняльно-історичне мовознавство вивчає тільки споріднені мови, а зіставне - будь-які.

Ареальна лінгвістика, аналізує характерні особливості, мов, що контактують, через сусідство на певній території. Вона досліджує:

- а) вторинну спорідненість мов;
- б) мовні союзи, територіальну спільність мовних явищ незалежно від їхньої генетичної спільності;
- в) закономірності виникаючих мовних контактів;
- г) мовні особливості на базі територіального розподілу;
- д) ділянки взаємодії мов;
- е) ізофони, ізолекси, ізодеми тощо у контактних мовах.

Типологічна лінгвістика, яка на основі відмінного і спільного в мовах класифікує їх за типами. Вивчає процеси паралельної зміни мов.

Корпусна лінгвістика вивчає великі масиви мовних даних, представлених у електронному вигляді, в результаті чого виявляються факти збігу і розбіжності не тільки у структурах мов, а й у функціонуванні подібних і відмінних структурних елементів. Велика роль при цьому віддається різним видам контексту (мовному, побутовому, ситуативному, культурно-історичному тощо).

Теорія перекладу (перекладознавство). Процес перекладу є аналогічним процесу контрастивного аналізу, коли перекладач добирає в іншій мові еквіваленти вираження певного смислу. Проте перекладач має більшу свободу виходу за межі мовних моделей, ніж контрастивіст, який має справу з суворо обмеженою кількістю абстрагованих моделей. Переклад досліджує смисли (часто ситуативно зумовлені), зіставне мовознавство – значення (елементи мовної структури). Переклад порівнює текст із текстом, зіставне мовознавство – систему із системою. Взаємодія цих двох дисциплін дала поштовх до

виникнення нового напряму досліджень – контрастивної лінгвістики тексту.

Стилїстика (зіставна стилїстика) доводить, що в різних мовах існують різні способи вираження одного й того самого змісту. Так, наприклад індоевроп. мови протиставляють речовину і форму (*чашка чаю*), а індіанські мови об'єднують їх у понятті “явище” (*чаєчашка*). Зіставне мовознавство вивчає стилїстичні особливості одиниць кожного з мовних рівнів, що дозволяє виділити фоностилїстику, морфологічну, лексичну та синтаксичну стилїстики.

Також зіставне мовознавство пов'язане з такими **нелінгвістичними** дисциплінами: психологією, історією культури, соціологією, логікою, етнографією, математикою, історією, географією, філософією.

Зіставне мовознавство має таке **практичне значення**:

- **при вивченні іноземних мов** (негативний \ позитивний вплив рідної мови; контрастивний аналіз; аналіз помилок; регіональні методики викладання іноземних мов; вплив відмінностей мов на ефективність опанування іноземною мовою);

- **при перекладі** (полегшення роботи перекладача);

- **у теорії мовної типології** (створення типологічної класифікації; розуміння універсалій, зародження універсології);

- **у лексикографії** (перекладні словники);

- **у дослідженнях національно-мовних картин світу** (саме завдяки зіставному мовознавству, через зіставлення мов стає можливим з'ясувати специфіку концептуалізації світу кожною мовою).

Лекція 2

Типологія мов як особливий розділ зіставного мовознавства. Різновиди типологій. Характерологія. Універсологія

Завдяки розвитку зіставного мовознавства від нього відокремилися інші види міжмовних досліджень – типологія, характерологія й універсологія.

На сучасному етапі розвитку мовознавства не існує єдиного тлумачення терміна *типологія*. Існує широке (1) і вузьке (2) розуміння цього терміна: 1) це сфера мовознавства, яка порівнює мови з метою виявлення загальних закономірностей мовної будови (Празька лінгвістична школа); важливою є загальна структура мови, усі особливості мови в їх ієрархії; 2) це характеристика будови певних мов чи окремої мови, або навіть окремих її рівнів (М. Лекомцева, М. Раєвський). Н. Охотіна також описує типологію як «принцип організації мовного матеріалу», який дозволяє сформуванати список типологічних рис якоїсь мови і таким чином визначити її місце в типологічній класифікації. Усі ці тлумачення *типології* мають спільну ідею про порівняльне вивчення структурних і функціональних властивостей мов, що уможлиблює виявити структурну спільність певних сукупностей мов, на основі якої створити їх типологічну класифікацію, а також простежити специфіку мов на тлі тих спільних рис, що притаманні певній групі мов або всім мовам.

Кожна мова має риси, що властиві а) всім мовам світу (універсальні риси); б) певній групі мов (типологічні); в) властиві тільки їй (індивідуальні). Специфіка кожної мови полягає не лише в її індивідуальних рисах, а й у тому, як проявляються в ній риси, спільні з іншими мовами, або й з усіма мовами світу. Таким чином, метою типологічних досліджень є: 1) ідентифікувати і класифікувати досліджувані явища відповідно до спільних чи відмінних рис; 2) визначити ізоморфні й аломорфні ознаки у порівнюваних мовах; 3) встановити на основі ізоморфних рис типові мовні структури і типи мов; 4) базуючись на отриманих даних, представити реальну наукову класифікацію мов світу. **Мовна типологія** – порівняльне вивчення структурних і функціональних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними.

Існує кілька видів типології: загальні і конкретна (часткова), рівнева (аспектна), універсальна і спеціальна, структурна і функціональна, формальна і контенсивна, інвентаризаційна, імплікаційна, таксономічна (класифікаційна), фрагментарна, цільносистемна, домінантна, історична, квантитативна, ареальна тощо.

Загальна вивчає властивості, зміни, процеси, що є спільними для мов, незалежно від їх генетичної природи (напр., спільні риси у фонологічних системах різних мов). *Конкретна (часткова)* вивчає вужчі проблеми, тобто типологічні характеристики однієї мови або обмеженої групи мов. *Рівнева (аспектна)* типологія досліджує окремі рівні мовної структури (фонетичний, фонологічний, морфологічний, синтаксичний тощо; у такому випадку можемо говорити про фонетичну типологію, морфологічну, синтаксичну тощо).

Різниця між універсальною і спеціальною типологіями полягає у кількості аналізованих мов. *Універсальна* намагається охопити всі мови світу, *спеціальна* має справу з конкретними мовами.

Структурна типологія вивчає внутрішню організацію мови як системи. *Функціональна* досліджує мови і мовні явища з точки зору їх функціонування і сфер уживання. У структурній типології, в залежності від напрямку дослідження, виділяють формальну і контенсивну. *Формальна* вивчає план вираження, *контенсивна (змістова, семантична)* – семантичні категорії мови і способи їх вираження. Деякі вчені замість *формальна* і *контенсивна* типологія вживають терміни *семасіологічна* й *ономасіологічна* типологія.

Інвентаризаційна типологія досліджує структурні подібності та відмінності мов; *імплікаційна* – аналізує системи мов з точки зору сумісності / несумісності структурних характеристик і переважаючих певних рис у мовній системі взагалі чи на окремих рівнях; *таксономічна (класифікаційна)* типологія класифікує мови за певними типами. Говорячи про віднесення мови до певного класу на основі інвентаризаційно-типологічних даних, використовують термін *фрагментарна* типологія, а віднесення мови до того чи іншого типу з урахуванням взаємовідношень структурно-семантичних характеристик (імплікаційно-типологічних даних) називають *цільносистемною* типологією. *Домінантна* типологія визначає мовний тип на основі домінантних ознак.

Історична (діахронічна) типологія досліджує принципи еволюції мовних типів (мови з часом можуть втрачати деякі типологічні риси,

напр. категорія двоїни в більшості слов'янських мов). *Квантитативна* оперує статистичними індексами, що відображають ступінь наявності в різних мовах певної якісної ознаки (індекс синтетичності / аналітичності, індекс префіксації і т.п.). *Ареальна* визначає спільні типологічні риси мов певної території (ареалу), напр., мови балканського мовного союзу (албанська, болгарська, грецька, македонська, румунська, сербська, хорватська, частково турецька) мають, серед інших спільних ознак, постпозитивний артикль, а також багато спільних лексем. Історична змінність типологічних рис мови спричиняє виникнення в ній ознак різних типів. Будь-яку мову можна розглядати як таку, що перебуває в русі від одного типу до іншого. Тип мови визначається на основі типових рис, які переважають. У цьому аспекті важливою є *квантитативна типологія*, яка оперує не абсолютними якісними параметрами, а статистичними індексами, що відображають ступінь наявності в різних мовах певної якісної ознаки. Ці ознаки можна представити на шкалі типологічних ознак (індекс синтаксичності/аналітичності, індекс префіксації тощо). Предметом *ареальної типології* є дослідження спільних типологічних рис мов певної території (певного ареалу). Вид дослідження, що займається порівняннями та описом основних типологічних особливостей усіх рівнів іноземної й рідної мов з метою виявлення важливих структурних відмінностей іноземної мови від рідної (у навчанні іноземних мов) отримав назву *порівняльна типологія рідної та іноземної мов*. Проте останній термін вважають невдалим через дублювання ним терміна *зіставна (контрастивна) лінгвістика*.

Типологічний підхід до вивчення мов слід відрізнити від **генетичного** й **ареального**. Генетичне (порівняльно-історичне) мовознавство має справу зі спорідненими мовами, ареальне зі «свояцтвом», сусідством мов, а типологічне – з ізоморфізмом. Генетичне мовознавство досліджує процеси мовної дивергенції (розбіжності), ареальне – процеси мовної конвергенції (схожості, збігу), а типологічне – процеси паралельної зміни мов. Таким чином. предметом генетичного мовознавства є структурні й матеріальні елементи споріднених мов, збережені в процесі дивергенції прамовного стану; ареального – структурні й матеріальні елементи, набуті мовами в процесі їх конвергенції (зближення), типологічного – структурні й матеріальні елементи мовного ізоморфізму, що не залежать від процесів дивергенції чи конвергенції і зумовлені

належністю мов до особливих типологічних класів. Типологічно однорідними бувають як генетично споріднені, так і генетично віддалені мови.

Залишається дискусійним питання про правомірність поняття типології близькоспоріднених мов. Так, І. Вардуль вважає, що типологія «повністю абстрагується від генетичних і ареальних зв'язків між мовами, тобто буде некоректно говорити про *типологію*, скажімо, *слов'янських мов*. Т. Рєпіна, Р. Будагов, навпаки, вважають, що близькоспоріднені мови можуть і повинні стати предметом типології.

Першим, хто спробував визначити співвідношення **зіставного мовознавства і типології**, був В. Скалічка. На думку ученого, в основі типології лежить порівняння окремих компонентів системи, але вона вивчає їх у всіх мовах або в якомога ширшій спільності мов. Зіставна ж лінгвістика порівнює тільки дві мови, але за всіма елементами системи. Однак такий погляд на розмежування типології і зіставного мовознавства не був одноставно підтриманий лінгвістами. Так, В. Г. Гака вважає, що предметом зіставного мовознавства може бути окреме явище, при цьому не обов'язково у двох, а й у більшій кількості мов, тоді як типологічний аналіз може охоплювати більші розділи мови і навіть структуру мови загалом. Принципова відмінність між зіставним мовознавством і типологією, на думку В. Г. Гака, полягає в завданнях, які ставить перед собою кожна з цих дисциплін: завдання типології – встановити мовний тип для подальшої класифікації мов і виявити, як взагалі може бути влаштована, упорядкована мова; завдання зіставної лінгвістики вужче – порів'яти факти двох чи кількох мов із метою виявлення збігів і розбіжностей.

Проблема визначення межі між зіставним мовознавством і типологією зумовлена, по-перше, їх недавньою диференціацією, по-друге, застосуванням одного і того самого методу аналізу – зіставного (=типологічного / зіставно-типологічного) і, по-третє, єдиною теоретичною основою. По суті, відмінності між зіставним мовознавством і типологією полягають у цільовій настанові. Однак ці два напрями «співпрацюють». Типологія бере факти, здобуті зіставним мовознавством, а зіставне мовознавство спирається на досвід типології щодо пояснення взаємозалежності мовних явищ.

Отже, основна відмінність між типологією і зіставним мовознавством у їхніх цілях: для типології – це встановлення мовного

типу, а для зіставного мовознавства — контрастів на тлі спільних ознак.

У межах синхронного порівняння мов також формується **характерологія** – розділ лінгвістичної типології, який вивчає в типологічному аспекті окремі явища в системах обмеженої кількості генетично споріднених і неспоріднених мов. Науку було започатковано у 1928 р. В. Матезіусом, її мета – з'ясувати специфічні риси конкретної мови чи групи мов. Характерологія досліджує фундаментальні особливості певної мови в певний період. Так, В. Матезіус виявив тенденцію уникання неозначеного підмета в англійській мові і надання переваги означеному підмету, зокрема особовому. Часто підметом виступає займенник *I*, що іде врозріз із скромністю англійців і бажанням не привертати до себе зайвої уваги (ця риса пов'язана, наприклад, із розвитком пасивних конструкцій): *I have been invited..., I haven't been informed...* Тенденція почалася ще в середньоанглійській період і триває досі. Також тематичне представлення підмета вплинуло на послаблення ідеї дії в англійській мові, значення дії часто передається словосполученням з іменниками: *to have a look, to do the washing, to fall in love, to give a shout*.

Е. Леві визначив специфічні риси російської мови: велика кількість шиплячих, свистячих, м'які приголосні, багата відмінкова система, різноманітність суфіксів. Він пов'язував ці риси контактами російської мови з мовами фіно-угорськими.

Деякі вчені критикують характерологію однієї мови, оскільки головним прийомом типологічного дослідження є порівняння мовних структур. Проте це безпідставно, бо за характерологічного підходу дослідник орієнтується на загальні властивості мови, на мову-еталон.

Характерологія описує будь-які структурні ознаки, які можуть скласти будь-який їх набір в обмеженому складі мов. Типологія, навпаки, встановлює закритий список диференційних ознак відкритого класу мов. У характерології дослідник аналізує матеріал за заданим списком (в залежності від мети лінгвістичного дослідження) і визначає набір суттєвих ознак. Характерологія має справу лише з найсуттєвішими ознаками певної мови на певному етапі її розвитку. Хоча і в типології, і в характерології в центрі уваги – відношення подібності й відмінності в структурі зіставляваних мов.

Схема, запропонована Ю. Рождественським для унаочнення відмінності між характерологією і типологією:

	Характерологія	Типологія
Список диференційних ознак	відкритий	закритий
Список мов	закритий	відкритий

Останнім часом учені все частіше звертаються до **універсології** – напряму досліджень, спрямованому на виявлення найзагальніших структурних характеристик мови, які виокремлюють її з-поміж інших природних і штучних сигнальних систем.

Так, універсальною рисою є наявність у всіх мовах голосних та приголосних фонем. У переважній більшості мов є форма теперішнього часу дієслова (хоча кількість тепер.часів можуть варіюватися від мови до мови). У всіх мовах думки виражаються реченнями; у всіх мовах є власні імена тощо. Такі спільні риси називаються **універсаліями**.

Про універсальність деяких мовних явищ говорять ще античні граматики. У XIII столітті навіть виник термін універсальна граMATика, а у 1660 р. він закріпився (А. Арно, К. Ласло «Загальна і раціональна граMATика Пор-Рояль»).

У 1957 р. в Осло на Міжнародному конгресі лінгвістів Р. Якобсон виголосив доповідь про значення універсалій для порівняльно-історичного мовознавства. У 1961 р. у Нью-Йорку відбулася конференція, спеціально присвячена універсаліям.

Мовні універсалії можуть бути визначені на основі трьох параметрів: 1) спільність властивостей всіх мов на відміну від «мови» тварин (напр., людською мовою можна легко породжувати й сприймати нову інформацію); 2) сукупність змістових категорій, що виражаються певними засобами в мові (в усіх мовах виражені відношення між суб'єктом і предикатом, є категорії посесивності, оцінки, множинності); 3) спільність властивостей самих мовних структур (найбільша група універсалій; приклади: в мові не може існувати менше 10 і більше 80 фонем; якщо суб'єкт стоїть перед перед дієсловом і об'єкт стоїть перед дієсловом, то в ній є відмінки; якщо в мові є категорія відмінка, то є й категорія числа тощо).

Універсалії показують спільність принципів побудови усіх мов. Очевидно, універсалії зумовлені особливостями фізіологічної будови мовленнєвого апарату (фонетичні універсалії) й існуванням єдиних для всього людства способів осмислення дійсності.

Існують наступні **типи універсалій**:

- за методикою встановлення: *дедуктивні* (встановлюються шляхом припущення і є обов'язковими для всіх мов); *індуктивні* (встановлюються емпірично і є в усіх відомих мовах);
- за поширенням у мовах: *абсолютні / повні* (не мають винятків); *статистичні / неповні / фреквенталії* (позначають явища високого ступеня ймовірності, але не охоплюють усі мови);
- з огляду на характер універсалій: *прості / елементарні* (констатують наявність або відсутність чогось); *складні / імплікаційні* (визначають певну залежність між різними явищами);
  - за часовим критерієм: *синхронічні* (характерні для сучасного стану мов); *діахронічні* (стверджують однакові закономірності змін у всіх мовах). Напр.: найпізніший дієслівний час – майбутній, першими виникають вказівні, особові і питальні займенники, пізніше – зворотні, присвійні, неозначені й заперечні; лексико-семантичні універсалії (у процесі розвитку мови набуття словом нового значення): *тяжкий* (вага) → *трудний*, гіркий (смак) → *болісний*, *солодкий* (смак) → *приємний* тощо; фонетичні універсалії:

Універсалії та унікалії – два полюси на шкалі подібностей і відмінностей мов. Немає мов, які б не мали спільних ознак з усіма іншими мовами, але й немає мов, які б не мали власних, тільки їм властивих рис. Знання універсалій необхідне лінгвістам, що працюють у сфері ареальної лінгвістики, типології та історично реконструкції.

Значну спадщину у дослідженні універсалій залишили Б. Успенський (описав 139 фонологічних та граматичних універсалій – у книзі «Структурна типологія мов», 1965), Ю. Рождественський (виділив 200 універсалій), В. Панфілов, Б. Серебренников, В. Ярцева та ін. На сучасному етапі розвитку мовознавства актуальними є дослідження універсалій тексту і порядку компонентів у синтаксичних структурах. Учені виходять за межі внутрішньоструктурної інтерпретації універсалій, що уможливорює новий погляд на пояснення їх дії, куди можна віднести кодифікацію, появу писемності, соціальні причини та ін.

Отже, відмінність між типологією, характерологією та універсологією полягає в розподілі завдань, що вони їх виконують. Типологія виявляє ізоморфні риси мов, які об'єднують їх у певні типологічні класи. Аломорфні риси тут також представляють цікавість, проте лише як критерії, що виокремлюють різні типологічні

класи. Характерологія розглядає будь-які структурні риси мов. Універсологія досліджує ізоморфізм, який поширюється на всі чи більшість мов світу. Ці різновиди мовознавчих досліджень тісно пов'язані між собою, тому контрастивні дослідження повинні враховувати дані типології, характерології й універсології в єдності.

Лекція 3

Методика зіставного мовознавства

Мовознавство – окрема наука, яка послуговується як загальнонауковими методами, так і власними лінгвістичними. Зокрема, зіставно-типологічні дослідження використовують прийоми індукції, дедукції (які застосовуються практично в усіх науках), а також зіставний метод.

Індукція – прийом дослідження, за допомогою якого на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ, тобто це узагальнення результатів окремих конкретних спостережень. Більшість зіставно-типологічних досліджень застосовують цей прийом до вивчення різноманітних мовних фактів. Так, Р. Якобсон, досліджуючи фонему, прийшов до висновку, що всі диференційні ознаки фонем можна звести до 12 пар (вокальність – невокальність, дзвінкість – глухість, напруженість – ненапруженість, низька тональність – висока тональність, назальність – неназальність та ін.).

Дедукція – спосіб дослідження, який полягає у переході від загального до окремого; одна з форм умовиводу, за якої на основі загального правила з одних положень як істинних виводиться нове істинне положення. Для прикладу візьмемо тричленний комплекс SPO (суб'єкт+предикат+об'єкт), на базі якого математично можна утворити 6 варіантів порядку слів: SPO, PSO, OSP, SOP, POS, OPS. Українське речення *Студенти слухають лекцію* може набувати усіх шести. У франц. мові можливі варіанти 1 і 6 (питальне речення), 5 неможливий ніколи, 2 і 4 – тільки якщо члени речення виражені службовими придієслівними займенниками.

Обидва методи тісно взаємопов'язані. Індуктивний аналіз завершується дедуктивним висновком, а дедуктивне визначення доводиться фактами безпосереднього спостереження.

Гіпотетико-дедуктивний метод. Гіпотеза – науково обґрунтоване припущення, висунуте для пояснення певного явища або закономірного зв'язку між сукупністю явищ. Прикладом може слугувати гіпотеза 4 елементів М.Марра, згідно з яким мова утворювалася з первісних «фонетичних вигуків». Первинне мовлення, на думку ученого, складалася всього з чотирьох лексичних елементів

- САЛ, БЕР, ЙОН, РОШ. Усі слова усіх мов світу Марр був схильний зводити до цих 4 елементів.

Зіставне мовознавство активно послуговується власним методом дослідження. **Зіставний метод** – сукупність прийомів дослідження і опису мови шляхом її системного порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки на фоні спільних рис. Протиставляється **порівняльно-історичному** (перший – з’ясовує відмінності, другий – встановлює відповідності між порівнюваними мовами). Зіставний метод застосовується до будь-яких мов безвідносно до їхньої генетичної, типологічної та ареальної належності для аналізу співвідношення їхніх структурних елементів і структури в цілому переважно на синхронному зрізі з урахуванням усіх факторів їхньої взаємодії, взаємопроникнення і взаємовпливу на всіх мовних рівнях (хоча нещодавно став використовуватися і на часовій осі для зіставлення двох історичних періодів однієї й тієї самої мови). Так, назви діяча утворюються наступним чином у таких мовах:

англійська	турецька	українська
за допомогою суфікса <i>-er</i> , який є ядром мікросистеми засобів для утворення іменників діяча; має широкі можливості утворення іменників від основи будь-якого дієслова.	за допомогою суфікса <i>-ci</i> та його варіантів <i>-ci</i> , <i>-cu</i> , <i>-cü</i> , словотворчі можливості якого обмежені (поєднується тільки з іменними основами і за відсутності інших афіксів діяча: <i>-daş</i> (<i>-taş</i>), <i>-li</i> { <i>-lî</i> , <i>-lÿ</i> , <i>-lÿ</i>) та ін.	рядом суфіксів діяча, які утворюють певну мікросистему (<i>-тель</i> , <i>-ник</i> , <i>-щик</i> , <i>-ак</i> , <i>-ач</i> , <i>-ист</i> , <i>-ець</i> , <i>-ик</i> , <i>-аль</i> тощо); чітко виражений суфікс діяча, який був би ядром системи (як англ. <i>-er</i>) відсутній

Отже, мікросистеми словотвірних засобів для творення імен діяча в різних мовах не тільки не однакові за складом компонентів, а й займають у них різні місця.

Р. Штернеман, залежно від спрямованості, розрізняє **односторонній і двосторонній** (багатосторонній) зіставний аналіз. За **одностороннього підходу** вихідним пунктом виступає одна з порівнюваних мов. Міжмовне порівняння здійснюється в напрямі «вихідна мова – цільова мова». Вихідна мова виконує роль системи співвідносних понять опису цільової мови. Спочатку встановлюється

структура значення певної одиниці у вихідній мові, а потім вона проектується на площину значень цільової мови. Наприклад: нім. *wenn*=англ. 1) *when* (часове значення); 2) *if, in case* (умовне значення). Односторонній підхід можна порівняти зі укладанням двомовного словника: для слова вихідної мови добирають еквівалентні кореляти цільової мови.

Якщо опис здійснювати в термінах цільової і вихідної мов, то потрібні ще два типи операцій: 1) додавання правил у тих випадках, коли їх немає у вихідній мові, але є в цільовій (нім. мова цільова, у ній узгоджуються іменники й прикметники в граматичному роді на відміну від вихідної англ.); 2) зняття правил у тих випадках, коли у вихідній мові існує певне граматичне розрізнення, а в цільовій мові – ні. Напр., побудова скороченої частини диз'юнктивного запитання в англійській (вихідній) і німецькій (цільовій) мовах: в англ. мові існують особливі правила вибору дієслова (*do, be, have, will* тощо) і повторення підмета, тоді як у німецькій вони відсутні: англ. *He has read the book, hasn't he? You have read the book, haven't you?* – нім. *Er hat das Buch gelesen, nicht war? Du hast das Buch gelesen, nicht war?*

За **двостороннього (багатостороннього) підходу** основою зіставлення є «третій член» (*tertium comparationis*) – позамовне поняття, не належне до жодної із зіставляваних мов явище, дедуктивно сформульоване метамовою, і потім простежуються способи його вираження в зіставляваних мовах. Цінність двостороннього підходу полягає в тому, що він дає змогу виявити всі мовні засоби вираження чогось (напр., засоби вираження дії, яка відбудеться в майбутньому, в українській та англійській мовах).

Обидва підходи мають переваги й недоліки. Перевага одностороннього підходу в тому, що він обходиться без метамови, а недоліком – що зіставлення може проводитися тільки в одному напрямі (оскільки образ другої мови відзеркалює першу). Перевагою двостороннього є те, що обидві мови рівноцінні, а недоліком – те, що порівняння спирається на метамову (мову для опису іншої мови).

Проблема мови-еталона порівняння (*tertium comparationis*)

Ефективність контрастивного аналізу залежить від вдало вибраного еталона (основи порівняння, спільного знаменника), на основі якого визначається реалізація певної ознаки. Тому дослідники-контрастивісти наголошують на необхідності особливої метамови – ідеального типу, інструменту порівняння реальних систем; у ній

мають бути представлені універсальні властивості всіх мов. В ідеалі мета-мова має бути універсальною для порівняння систем різних мов (відомих і невідомих). Конкретні мови уявляються як вияви мови-еталона і виводяться з неї. Сукупність відмінностей від мови-еталона становила б специфічну характеристику досліджуваної мови. Однак такої мови ще не існує. Одні вчені уявляють її як суму абстрагованих дефініцій, які пояснюють будову всіх мов без їхніх типологічних відмінностей, інші – у вигляді системи ознак і правил, яка існує незалежно від конкретних мов і прийнята гіпотетично-евристично. На практиці в ролі метамови найчастіше використовують одну з мов (порівнювану або якусь третю). Напр., при зіставленні англійської та української мов можна відштовхуватися від обох. Якщо взяти англійську мову за основу, то важливо буде з'ясувати, які засоби має українська мова для відтворення значень англійських артиклів. Якщо відштовхуватися від української мови, то необхідно з'ясувати, як в англійській мові передаються значення українських видових форм дієслова. Отже, зіставлення з якоюсь мовою, умовно прийнятою за еталон, не має абсолютного характеру і дає лише відносні результати, які не завжди є надійною підставою для висновків.

Інколи в ролі мови-еталона використовують якусь реальну третю мову (так, К. Керестеш у дослідженні англійських прийменників і угорських післяйменників послуговувався латинською мовою як еталоном для порівняння).

За сферою (широкою) використання розрізняють *мінімальну мову-еталон* (її можна застосувати в дослідженні обмеженої кількості мов) і *максимальну* (така мова-еталон має відносно необмежене застосування і здатна визначити лінгвістичні універсалії).

За характером структурної організації і змістовим наповненням виокремлюють анкетні та редуційні мови-еталони. *Анкетні мови* дають перелік усіх об'єктів реальних мов та їх ознак і характеризують мови методом вказівки на те, які ознаки і в яких комбінаціях властиві об'єктам певної реальної мови (матрична форма дихотомічної фонології Р. Якобсона, Г. Фанта і М. Халле, в якій кожна фонема будь-якої мови описується стосовно дванадцяти парних розрізнявальних ознак). У *редуційній мові-еталоні* ознаки об'єктів певним чином упорядковані, тому опис кожного об'єкта досягається послідовним уточненням його характеристики, введенням усе конкретніших ознак.

Редукційна мова-еталон не тільки дає економніші описи, а й більше відповідає вимогам до метамови.

У значенні «мова-еталон» часто використовують синонімічний термін *tertium comparationis* «третій член порівняння», або *основа зіставлення*. Ці терміни часто не зовсім коректно називають мовою-еталоном, однак це не мова, а лише основа порівняння, третій член, поняття (причинності, посесивності, модальності, збірності тощо), на основі якого простежуються способи його вираження в зіставлюваних мовах. У подібних випадках слід використовувати терміни *основа порівняння*, або *tertium comparationis*. Так, еталонний характер має поняття семантичного поля і пов'язане з ним поняття семантичного множника – семи (для лексики), а також поняття функціонально-семантичного поля (для системи мови в цілому).

Принципи зіставних досліджень

Щоб коректно виконати зіставний аналіз, необхідно дотримуватися певних принципів. В. Д. Аракін виділяє три принципи зіставного аналізу: принцип системного підходу до опису подібностей і відмінностей; принцип опори на змістову основу зіставлюваних явищ (семантичний принцип); принцип врахування функціональних особливостей зіставлюваних одиниць. Розберемо детальніше.

Принцип системного підходу. Він полягає в тому, що кожне явище слід розглядати в системі, тобто у його зв'язках з іншими явищами тієї системи, до якої воно належить. Порівнювати можна парадигматичні групи (підсистеми, поля, лексико-семантичні групи, синонімічні ряди тощо). Водночас не можна забувати про можливість передавання одних і тих самих значень засобами, які належать до різних мовних рівнів.

Принцип опори на змістову основу порівнюваних явищ (семантичний принцип). Перші контрастивні дослідження мов ґрунтувалися на зіставленні мовних форм, адже формальні розбіжності знаходяться «на поверхні мови», через що їх не важко виявити та описати. Однак посилена увага до форми, яка характеризувала мовознавство з часу його виникнення і була цілком природною на початковому етапі, не є виправданою нині. Недоліком зіставлень на формальній основі є те, що таким чином неможливо вичерпно розкрити специфічні особливості зіставлюваних мов і мовні факти часто висвітлюються викривлено.

Уперше на несамодостатність підходу від форми до змісту вказав Л. В. Щерба. Традиційна граматика описувала мовні явища від форми до змісту; учений запропонував протилежний підхід (його вчення про пасивну й активну граматику).

Переорієнтація мовознавчих досліджень у бік семантики є закономірною, бо без вивчення мовного змісту не можна адекватно представити структуру мови загалом. Однак зіставна семантика знаходиться на початковій стадії, що зумовлено відсутністю методики дослідження лексичного матеріалу, також специфікою лексико-семантичної системи (її відкритим характером, труднощами встановлення стійких системних рис). Цей недолік у зіставному дослідженні семантики може бути подоланий застосуванням запропонованої О. В. Бондарком методики зіставлення функціонально-семантичних полів – угруповань граматичних і лексичних одиниць, що ґрунтуються на певній семантичній категорії.

Принцип врахування функціональних особливостей зіставляваних одиниць. Цей принцип пов'язаний з попереднім, оскільки нерідко значення інтерпретується як функція, і навпаки. Однак часто одиниці з подібним значенням є функціонально нетотожними в різних мовах, що пов'язано з їх місцем у системі мови, а також із соціальними, етнокультурними та іншими причинами. Так, однакові функції можуть виконувати одиниці різних мовних рівнів (це можна виявити як в одній і тій самій мові, так і при зіставленні двох мов). Тому зіставлення слід здійснювати на основі функціональної подібності фактів досліджуваних мов.

Крім цих трьох головних принципів, деякі вчені виділяють ще *принцип термінологічної адекватності* (створення адекватної термінології, яка б мала спільні дефініції); *принцип достатньої глибини порівняння* (виявлення всіх суттєвих подібностей і відмінностей); *принцип урахування спорідненості й типологічної близькості*; *принцип урахування позитивного і негативного перенесення лінгвістичних знань* (лінгвістичні знання, здобуті в дослідженнях однієї мови, допомагають у дослідженні іншої мови, однак не можна приписувати ознаки однієї мови іншій); *принцип двостороннього порівняння* (за такого порівняння в поле зору потрапляють особливості двох порівнюваних мов); *принцип урахування функціональних стилів*; *принцип територіальної необмеженості*.

Отже, ефективність контрастивного аналізу мов великою мірою залежить від дотримання принципів, на яких повинні ґрунтуватися зіставні дослідження.

Рівні й аспекти зіставного дослідження

У мовознавстві розрізняють рівні мови, які досліджують, і рівні дослідження мови. У першому випадку йдеться про об'єкт дослідження – одиниці будь-якого рівня мови (фонологічного, морфологічного, синтаксичного й лексико-семантичного). Проте інколи те, що в одній мові виражається засобами одного рівня, в іншій може виражатися засобами іншого рівня (запитання і ствердження в укр. (інтонаційна різниця) та англ. мовах (граматично за допомогою допоміжного дієслова)). Рівні дослідження мови – це рівні мовної організації. Зіставні дослідження можна проводити на **емічному** (рівень структури мови) і **етичному** (рівень мовлення) рівнях. Перевага надається емічному рівневі через вимогу системного підходу до зіставних досліджень. Е. Косеріу розрізняє чотири рівні зіставного аналізу: рівень типу мови (рівень принципів структурування в конкретній мові, тобто види й категорії функцій і способів, розглянутих у їх взаємозв'язку); рівень системи мови; рівень мовної норми; рівень функціонування мовної одиниці в тексті. Можна порівнювати мови на будь-якому з цих рівнів, однак для теорії і практики перекладу слід віддавати перевагу зіставленню на рівні тексту, коли виявляється єдність функції різних елементів, які займають різне місце в рівнях мовної системи. Функціональний аспект контрастивної лінгвістики є важливішим для перекладу, ніж системний.

Зіставлення здійснюється в кілька **етапів**.

1. Точний і повний опис зіставляваних мов, причому ці описи повинні бути теоретично, методологічно й термінологічно зіставлявані. Не можна одну мову описувати на основі генеративної граматики, а іншу – на основі дескриптивної чи функціональної. Зіставленню передують внутрішньосистемний аналіз для виявлення системних закономірностей, які потім використовуються як основа для порівняння.

2. Встановлення зіставляваності на різних рівнях (точки відліку при зіставленні). Категорії зіставляваних мов співвідносяться не прямо. Категорії однієї мови часто відповідають іншим категоріям іншої мови. Інколи вони не мають прямих, а часом – жодних

відповідників у граматичній системі іншої мови; вони можуть мати відповідники в інших підсистемах. Процедура зіставлення ґрунтується на єдиному принципі: зіставлявані об'єкти розглядають як функціональні системи, порівняння яких здійснюється на основі ознак, релевантних для внутрішньої організації і функціонування цих систем. Описуються не просто одиниці, конструкції тощо, а їх функції. Мовні явища зіставляваних мов повинні співвідноситися, бути компарабельними. Ті явища обох мов, які не є компарабельними і не складають відповідності, вивчати цим методом неможливо.

При зіставленні двох мовних систем основною одиницею конфронтації є пара еквівалентів (кореляція еквівалентів). Однозначного тлумачення поняття еквівалентності в зіставній лінгвістиці на сучасному етапі розвитку мовознавства немає. Так, С. Сятковський прирівнює еквівалентність до тотожності. Проте концепція системності мови не сумісна з ідеєю існування в різних мовних системах тотожних елементів чи конструкцій, у яких уся сума ознак і властивостей, структура та субстанція були б цілком однакові.

Т. Кшешовський запровадив поняття текстуальної еквівалентності, під яким розуміє конструкції, які можуть взаємно перекладатися. Поняття еквівалентності ґрунтується на значенні. Крім значення, слід брати до уваги і форму. Якщо форми однакові, то вони конгруентні. **Конгруентність** – наявність функціональної еквівалентності елементів різних мов, однакових за формою. Еквівалентність речень належить до глибинної структури, а конгруентність – до поверхневої.

3. Контрастивні спостереження (висновки) – завершальний етап зіставного аналізу.

Вище наведено етапи двостороннього зіставлення, тобто такого, у якому використовувався третій член порівняння (*tertium comparationis*). Р. Штернеман запропонував такі етапи одностороннього порівняння: 1) визначення предмета дослідження; 2) аналіз, опис і зіставлення окремих явищ; 3) залучення уже наявних досліджень; 4) систематичний семасіологічний аналіз матеріалу вихідної мови і повне представлення семантичної структури форми вихідної мови; 5) внутрішньомовне зіставлення засобів цільової мови; 6) виявлення корелятивів у цільовій мові; 7) статистичне обстеження текстів; 8) систематизація фактів, узагальнення, наочне представлення у вигляді таблиць усіх внутрішньомовних і міжмовних відношень.

Використання інших методів у зіставних дослідженнях

У зіставному мовознавстві використовуються майже всі лінгвістичні методи. Найчастіше застосовують описовий метод, дистрибутивну методіку, компонентний аналіз, трансформаційно-породжувальну і відмінкову граматики, переклад, математичні, психолінгвістичні й соціолінгвістичні методи.

Компонентний аналіз. Ефективний у зіставленні лексико-семантичних і граматичних систем. Семантичні компоненти виявляються шляхом зіставлення значень у певній лексико-семантичній системі – лексико-семантичній групі (ЛСГ) чи лексико-семантичному полі (ЛСП).

Дистрибутивний аналіз (сполучуваність слів, колокація). У мовознавстві, **дистрибуція** (позиційний розподіл) – це множинність усіх оточень (контекстів), в яких зустрічається певний елемент. Тільки сполучуваність слів дає змогу встановити, що англ. *handsome* «красивий» на відміну від укр. *красивий* має сему «чоловіча стать».

Трансформаційно-породжувальна модель Н. Хомського. Вона використовується в контрастивних дослідженнях синтаксису і сприяє виявленню особливостей мовної структури, які можуть бути нерозкритими іншими методами. У цій моделі застосовуються поняття *глибинної* і *поверхневої* структур. Глибинна структура – абстракція, яка містить усі елементи, необхідні для утворення поверхневих структур речень із подібною семантикою. Поняття типу «агенс», «об'єкт», «дія», «інструмент», «локатив» тощо є одиницями глибинної структури, а поняття типу «підмет», «присудок», «додаток», «обставина» тощо – одиницями поверхневої. Так, речення *Професор читає лекцію* і *Лекція читається професором* мають одну глибинну структуру, хоч і різняться своїми поверхневими структурами. У кожному з них є агенс (професор), об'єкт (лекція) і дія (читати).

Відмінкова грамика Ч. Філлора – теорія універсальної семантичної бази мов. Учений запропонував розглядати окремо від набору відмінків у певній мові набір можливих ролей (більше 20), які можуть «виконувати» учасники ситуації, вираженої дієсловом, основні з яких: агенс – активний, «головний» учасник ситуації, яких свідомо контролює хід подій (*The boy broke the window*), пацієнс – учасник подій, який не контролює їх і змінюється у процесі (*The boy broke the window*), експерієнцір – учасник, який сприймає інформацію (*The children see the rainbow*), стимул – джерело цієї інформації (*The*

children see the rainbow), адресат – учасник, якому агенс спрямовує інформацію (*Mother told her daughter the truth*), бенефактив – той, чий інтереси зачіпає ситуація (*John was promoted*) та ін.

Переклад, на думку одних учених, може бути альтернативою іншим методам контрастивного аналізу. За Т.О. Репіною, це – найефективніший спосіб зіставного дослідження неблизькоспоріднених мов. Проте деякі лінгвісти вважають, що цей метод виявляє контекстуальну, але не повносистемну еквівалентність порівнюваних мов, тому ставляться до нього достатньо критично. Переклад можна використовувати як технічний прийом на початковому етапі контрастивного аналізу, але не як повноцінну альтернативу іншим методам.

Математичні методи додають об'єктивності та наочності зіставним дослідженням: підрахунок переваги певного явища у зіставлюваних мовах, виявлення тенденцій, використання методики типологічних індексів Дж. Грінберга тощо. Виникнення і розвиток корпусної лінгвістики (великі масиви мовних даних в електронному вигляді) позитивно впливають на квантитативну типологію – кожна мова посідає в класифікації певне місце відповідно до статистичного показника порівнюваної ознаки. М.-А.-К. Холлідей, У. Тоніні-Бонеллі вважають **корпусну лінгвістику** одним із методів лінгвістичного дослідження.

Психолінгвістичні методи є ефективними у зіставних дослідженнях лексико-семантичних систем порівнюваних мов. Вони базуються на психолінгвістичних експериментах (вільних і спрямованих). Напр., роботи І.Е. Подолян (порівняння національно-специфічних рис асоціювання назв рослин в українській, англійській та німецькій мовах) та Д.І. Терехової (порівняння асоціатів соматизмів в українській та російській мовах).

Окремі концепти і концептуальні простори порівнюються, використовуючи **концептуальний аналіз**.

Одна й та сама мовна система може бути проаналізована за допомогою різних підходів; один і той самий мовний матеріал може бути описаним адекватно і відносно. Ці два підходи зумовили розподіл лінгвістів на 2 табори: 1) прибічників *God's truth linguistics* («єдино можливого опису»); 2) прибічників *hocus-pocus linguistics* («релятивного опису»).

Лекція 4

Морфологічні системи мов

Граматичні явища різних мов можуть порівнюватися у 3 аспектах: 1) у плані змісту; 2) у плані вираження; 3) у плані функціонування.

У плані змісту мови можуть характеризуватися такими розбіжностями: 1) в одній мові наявна певна граматична категорія, а в іншій її немає; напр., в англ. мові категорія детермінації (означеності / неозначеності) є, в укр. мові – ні; 2) граматична категорія наявна в певних 2+ мовах, проте вона не збігається повністю за обсягом і відтінками, за різновидами; напр., категорія роду наявна і в укр. мові, і у франц., проте в укр. мові маємо три роди (чол., жін., сер.), у фр. – тільки два (чол. і жін.). Більш поширеним є другий тип розбіжностей.

З точки зору функціонування розбіжність може виявлятися: 1) у співвідношенні між граматикою і лексикою (так, в укр. мові тільки якісні прикметники мають ступені порівняння; проте в деяких мовах лексико-граматичні категорії мають не такі жорсткі обмеження: у фр. мові часто неперехідні дієслова стають перехідними); 2) у вторинних функціях граматичних форм – різних частин мови, граматичних категорій, синтаксичних конструкцій (пор. англ. *We invited him; He was invited*).

Морфологічний рівень послуговується різними одиницями (морфемою, словом, граматичним значенням, граматичною категорією, частиною мови). Тому важливим завданням є відбір мовних одиниць для зіставного дослідження. Вони (одиниці) повинні мати функціональну подібність та охоплювати не поодинокі слова, а клас однорідних слів (тобто граматичну категорію, прикладом якої можуть бути названі категорії істот \ неістот іменників, посесивності, означеності / неозначеності тощо).

Мовам світу властиві **синтетичні** й **аналітичні** способи вираження граматичних значень. Нагадаємо: *граматичне значення* - узагальнене (абстрактне) мовне значення, яке властиве рядам слів, словоформ, синтаксичних конструкцій і яке має в мові регулярне (стандартне) вираження.

В групу **синтетичних** входять: афіксація (суфіксація, префіксація, конфіксація, трансфіксація, нуль-афіксація, інфіксація, внутрішня флексія, наголос (супрафіксація), редуплікація, словоскладання, інкорпорація і суплетивізм). Суфіксація і префіксація як способи вираження граматичних значень різною мірою притаманні майже усім мовам світу.

Суфіксація – вираження граматичного значення за допомогою суфіксів: *clean – cleaner – the cleanest; чистий – чистіший*. Типова для індоєвр. і семітських мов.

Префіксація – вираження граматичних значень дієслів за допомогою префіксів. Типова для індоєвр. мов: укр. *читати – вичитати, перечитати, зачитати, почитати* тощо.

Конфіксація (=циркумфіксація) – вираження граматичних значень комбінацією префікса і суфікса сукупно. Цим способом утворюються німецькі пасивні дієприкметники: *tachen* (робити) – *gemacht* (зроблений), *fahren* (їхати) – *gefahren* (який приїхав).

Інфіксація – вираження граматичного значення за допомогою морфем, вставлених у середину слова). Напр., у мові сумо так виражається граматичне значення посесивності:

<i>suulu</i>	<i>собака</i>
<i>suukilu</i>	<i>мій собака</i>
<i>suumalu</i>	<i>твій собака</i>
<i>suukalu</i>	<i>його собака</i>
<i>suukinalu</i>	<i>наш собака (+множина)</i>

Трансфіксація – вираження граматичних значень за допомогою афіксів, які, розриваючи корінь, що складається з одних приголосних, самі розриваються і служать «прошарком» голосних серед приголосних, визначають словоформу й оформляють її граматично). Напр., давньоєвр. *гноб* (красти), *ганаб* (крав), *гонеб* (злодій), *гануб* (украдене).

Нуль-афіксація – відсутність афікса в одній (!) із форм парадигми. Напр., укр.:

	однина	множина
Н.в.	груш-а	груш-і
Р.в.	груш-и	<i>груш(0)</i>
Д.в.	груш-і	груш-ам
З.в.	груш-у	груш-і

О.в.	груш-ею	груш-ами
М.в.	на груш-і	на груш-ах
К.в.	груш-о	груш-і

Внутрішня флексія – чергування звуків, типова для індоєвр.мов: англ. *tooth* (зуб) – *teeth* (зуби), *louse* (воша) – *lice* (воші); нім. *singen* (співати) – *sangen* (співали), *fahren* (їхати) – *fuhrten* (їхали). У німецькій мові це явище називається аблаут, зустрічається у 200 так званих сильних дієслівих.

Наголос (=супрафіксація) розрізняє граматичне значення в мовах з рухомим і нефіксованим наголосом: укр. *ру'ки* – *руки'*, *на'сип* – *насип'н*; англ. *'present* – *pre'sent*, *'address* – *add'ress*; у суч. івриті перенесення наголосу в загальному іменнику або у прикметнику з останнього складу на попередній перетворює його у власну назву.

Редуплікація – повне або часткове повторення кореня, основи або цілого слова без зміни звукового складу або з частковою його зміною. Часто виражає граматичне значення множини: індонез. *orang* (людина) – *orang-orang* (люди), *pulan* (острів) – *pulan-pulan* (острови). Редуплікація може також виражати повторення, тривалість, інтенсивність, аугментативність і демінутивність, меліоративність і пейоративність, вищий ступінь якості та ін.: англ. *bla-bla-bla*, *theory-shmeory* (погана, нецікава теорія), *book-shmook* (погана, нецікава книжка); франц. *bouche* (рот) – *boubouche* (ротик), *balle* (м'яч) – *baballe* (м'ячик), *bete* (глухий) – *bebete* (глухенький).

Суплетивізм – утворення граматичних форм одного й того ж слова від різних коренів або різних основ. Може виражати:

граматичне число іменників	рос. <i>человек</i> – <i>люди</i> , <i>ребёнок</i> – <i>дети</i> ; нім. <i>der Mensch</i> (людина) – <i>die Leute</i> (люди); франц. <i>ail</i> (око) – <i>yeux</i> (очі)
ступені порівняння прикметників і прислівників	укр. <i>добрий</i> – <i>кращий</i> , <i>поганий</i> – <i>гірший</i> ; рос. <i>хороший</i> – <i>лучше</i> , <i>плохой</i> – <i>хуже</i> ; англ. <i>good</i> – <i>better</i> , <i>bad</i> – <i>worse</i> ; франц. <i>bon</i> – <i>meilleur</i> , <i>beaucoup</i> – <i>plus</i>
часових форм дієслова	укр. <i>є</i> – <i>був</i> ; англ. <i>go</i> – <i>went</i> , <i>am</i> – <i>was</i> ; нім. <i>ich bin</i> – <i>ich war</i> ; франц. <i>aller</i> – <i>irai</i>
категорії виду дієслів	укр. <i>брати</i> – <i>взяти</i> ;

	рос. <i>класть – положить</i>
категорії особи	нім. <i>ich bin – du bist, er ist</i> ; англ. <i>I am – you are, he is</i>
категорії способу	лезг. <i>gu</i> (даю) – <i>ce</i> (дай), <i>atu</i> (приходжу) – <i>ša</i> (приходь)
число і відмінок особових займенників	укр. <i>я – мене, вона – її, ми – нас</i> ; англ. <i>I – me, she – her, we – us</i> ; нім. <i>ich – mich, sie – ihr, wir – uns</i> ; франц. <i>je – me, tu – te</i>
порядкові числівники (I-II частіше)	укр. <i>один – перший</i> ; рос. <i>два – второй</i> ; англ. <i>one – first, two – second</i> ; франц. <i>un – premier</i>

У групу **аналітичних** способів вираження граматичних значень входять: службові слова, інтонація, порядок слів.

Найпоширенішим є **спосіб службових слів** (артиклі, прийменники та післяйменники, допоміжні слова, слова ступеня, «пусті слова», сполучники, частки).

Артиклі (араб., герм. і ром. мови) виконують такі функції:

позначають частиномовну приналежність (конверсія)	англ. <i>to walk – a walk</i> , франц. <i>diner</i> (обідати) – <i>le diner</i> (обід), нім. <i>lesen</i> (читати) – <i>das Lesen</i> (читання)
виражають граматичну категорію детермінації (неозначеності/означеності)	нім. <i>ein Buch – das Buch</i> , англ. <i>a book – the book</i> , франц. <i>une table – la table</i>
виражають категорію роду, числа і відмінка	нім. <i>der Deutsche</i> (німець) – <i>die Deutsche</i> (німкеня), <i>das Fenster</i> (вікно) – <i>die Fenster</i> (вікна), <i>der Tisch</i> (стіл Н.в.), <i>dem Tisch</i> (столу Д.в.), <i>den Tisch</i> (стіл З.в.).

Прийменники виражають відношення між словами, тобто вказують на відмінок іменника (в мовах з відмінюванням) + здійснюють підрядний синтаксичний зв'язок усередині словосполучення і речення. У мовах, де немає відмінювання, виконують функції відмінків (англ. *the book of my father, go by bus* франц. *la maison de son ami*). Таку саму функцію, як прийменники, в

тюркських, фіно-угорських, іберо-кавказьких, монгольських та інших мовах виконують *післяйменники*: тур. *senden başka* (крім тебе – (букв. тебе крім), туркм. *пандан дашары* (понад план – букв. план понад). Доведено взаємозалежність між наявністю в мові прийменників чи післяйменників та іншими її структурними особливостями. У мовах із переважаючим порядком слів «присудок – підмет – додаток» і з препозицією іменника в ад'єктивних конструкціях представлені прийменники (кельтські мови, арабська, полінезійські тощо), а в мовах з порядком слів «підмет – додаток – присудок» – післяйменники (тюркські, австралійські, баскська, бірманська та ін.). У деяких мовах (напр., прибалтійсько-фінських) співіснують прийменники з післяйменниками.

Допоміжні дієслова утворюють складні (аналітичні) дієслівні форми, використовуються як граматичний спосіб вираження категорій особи, числа, стану і способу в сучасних індоевр. мовах: укр. *буду писати, будеш писати*; англ. *he will read, he is reading, he has read*; нім. *ich bin gegangen* (я пішов), *ich habe gelesen* (я прочитав).

Пусті слова – це повнозначні слова, які супроводжують інші повнозначні слова, беручи на себе вираження їх граматичних значень (англ. *he-cat, she-cat*).

Слова ступеня утворюють ступені порівняння прикметників і прислівників: укр. *більш зручний, менш вигідний, дуже цікавий*; англ. *more interesting, most interesting*.

Сполучники виражають граматичні відношення між словами в реченні і між предикативними частинами речення (укр. *але, та*; фр. *mais, et*).

Частки утворюють форми окремих морфологічних категорій (напр., форми умовного способу в укр., рос. мовах *читав би, учил бы*, наказового способу – *хай іде, да здоровуєт*). За допомогою часток виражаються також граматичні значення питальності, заперечення, неозначеності та модальності.

Інтонація виражає граматичні значення (модальність речення, групування членів речення, розрізнення простого і складного речення, сурядності й підрядності, актуального членування речення, виділення вставних і вставлених слів та речень) на рівні синтаксису.

За допомогою **порядку слів** у деяких мовах розрізняють підмет і додаток (укр. *Буття визначає свідомість і Свідомість визначає буття*), означуване й означення (англ. *table tennis* і *tennis table*). У

мовах із суворо фіксованим порядком слів (англ., франц., нім.) зміна порядку слів має особливо важливе значення: укр. *Вона нещодавно захопилася шахами* має 24 варіанти (без зміни смислу), в англ., франц., нім. мовах такі варіанти або неправильні, або набувають іншого граматичного значення. Англ. речення *He is a mechanic* – стверджувальне, *Is he a mechanic?* – питальне.

Не всі способи вираження граматичних значень властиві всім мовам. Якщо вони характерні для різних мов, то їх питома вага в кожній із них буде різною. Напр., для англійської мови більш характерним є використання аналітичних форм (службових слів і порядку слів), для тюркських мов – синтетичних (суфіксації). Для вираження означеності/неозначеності англійська мова використовує артиклі, а українська – порядок слів (*A dog ran out of the park.* – *3 парку вибіг собака;* *The dog ran out of the park.* – *Собака вибіг з парку*).

Частини мови – це класи слів, які виділяються на основі спільності їх семантичних, морфологічних і синтаксичних властивостей. Складність класифікації слів за частинами мови полягає в необхідності врахування усіх трьох критеріїв, які не накладаються один на одного. Німецький учений Я. Зюттерлін уважав, що це три різні класифікації. Тому деякі вчені наполягали на врахуванні лише однієї ознаки (П.Ф. Фортунатов – морфологічної, О.О. Шахматов – поняттєвої (субстанція, властивість, дія чи стан), О.О. Потєбня та І.І. Мещанинов – синтаксичної). Проте сучасна теорія частин мови, основоположником якої був Л.В. Щерба, враховує всі три. Усі частини мови учений називав «лексико-граматичними розрядами слів», серед яких виділяв категорію слів повнозначних і категорію слів службових. Відмінність між ними полягає в тому, що перші мають самостійне значення, другі виражають відношення між предметами думки. До слів повнозначних Л.В.Щерба відносив дієслова, іменники, прикметники, прислівники, слова кількісні (тобто числівники), категорію стану, або предикативні прислівники. До складу слів службових мовознавець відносив зв'язки (*бути*), прийменники, частки, сполучники (сурядні, сполучні, приєднувальні), слова, які «усамітнюють», або стягнені сполучники (*і – і, ні – ні* та ін.), відносні слова (або сполучники підрядні). Окремо він розглядав вигук і звуконаслідувальні слова.

Різні мови мають специфічні частини мови, тому неможливо виділити їх в усіх мовах за одним принципом. Навіть в одній і тій

самій мові не всі частини мови виділяються за одним принципом. Проте частини мови слугують об'єктом для зіставних досліджень – розподіл слів за частинами мови є одним із способів категоризації й інтерпретації навколишнього світу, таким чином, зіставне вивчення частин мови може дати цінний матеріал для дослідження мовних картин світу.

Існує 2 причини, чому неможливо побудувати однакову для всіх мов систему частин мови: 1) не в усіх мовах є одні й ті самі частини мови; 2) в різних мовах є суттєві відмінності в характерних ознаках однієї й тієї самої частини мови. Схема частин мови, типова для європейських мов, не може бути застосована для багатьох мов Азії, Африки й Америки. Однак, частини мови можуть бути об'єктом зіставлення завдяки наявності в їх основі деякого універсального принципу внутрішньої організації складної сукупності їх властивостей – кореляції між узагальненими, категоріальними значеннями частин мови («предметність», «дія, процес», «ознака, якість», «ознака ознаки», «кількість» тощо).

Відмінності між частинами мови в різних мовах можуть стосуватися самого складу й обсягу окремих частин мови. Основні частини мови (іменник і дієслово) виділяють у всіх мовах світу, це є відображенням універсальності функціонально-семантичних категорій субстанціональності й процесуальності. Щодо інших частин мови, то тут спостерігаються розбіжності, які можуть проявлятися у: а) наявності/відсутності якоїсь частини мови (артиклі у романських і германських мовах, якого немає в більшості слов'янських мов; у китайській мові в окрему частину мови виділяють лічильні слова; б) об'єднання частин мови в більші категорії. Так, О. О. Драгунов, зіставив частини мови кит. та рос. мов за місцем у них прикметника і виявив, що на противагу індоєвропейським мовам, в яких прикметник, об'єднуючись з іменником та числівником, належить до класу імен, у китайській мові він, об'єднуючись із дієсловами, належить до предикативів. Граматична близькість дієслів і прикметників спостерігається також у в'єтнамській, лаоській, тайській, кхмерській, бірманській та індонезійській мовах.

Основою для об'єднання іменників, прикметників і числівників у клас імен в індоєвропейських мовах служить не спільність функцій, а формальна подібність (відмінюються за родами, числами й відмінками). Певну роль відіграє явище субстантивзації прикметників у

цих мовах. Далеко не однаковою є чіткість меж між частинами мови в різних мовах. В англ. мові, наприклад, протиставлення прикметника й іменника зведене до мінімуму (пор. *dog house / house dog*).

Класифікація слів за частинами мови ускладнюється і через явище переходу слів із однієї частини мови в іншу, що засвідчує існування більш-менш стабільних проміжних ланок між частинами мови. Явище переходу слів із однієї частини мови в іншу притаманне мовам неоднаковою мірою. У тюркських, монгольських та тунгусо-маньчжурських мовах перехід іменників у прикметники та прислівники і навпаки носить масовий характер. Англ. мова також відзначається переходом слів із однієї частини мови в іншу (явище конверсії). Це дало підставу Ч. Хоккету виділити в англійській мові такі класи слів: NA «іменники-прикметники» (*an American – American boys*), NV «іменники-дієслова» (*an order – to order smth*), AV «прикметники-дієслова» (*air conditioner – to air the room*), NAV «іменники-прикметники-дієслова» (*the fat of meat – fat meat – to fat (up) geese*). Отже, визначити частину мови в англійській мові можна лише у словосполученні чи реченні. У синтетичних мовах (укр., рос., польськ. тощо) визначити частину мови можна в ізольованому слові.

Найважливіші частини мови універсальні лише у вираженні ними базисних значень. У всьому іншому їх лексичний склад нестійкий і виявляє національні відхилення. Розподіл похідних (небазисних) значень за словами здійснюється в кожній мові своєрідно, що посилює відсутність єдності у традиційній класифікації частин мови.

Проте найбільше відмінностей між мовами спостерігається не в складі частин мови, а в складі граматичних категорій і засобах їх вираження. Напр., англ. іменник не має форм роду, а прикметник – роду і числа. Прикметники французької мови не змінюються за відмінками, не мають категорії роду (за винятком якісних), не мають синтетичних форм порівняння, рід і число виражаються одночасно й аналітично (за допомогою артиклів і займенників). Англійське дієслово, на відміну від українського, має розвинуту систему часу, яка включає чотири групи часових форм дієслова (Indefinite, Continuous, Perfect, Perfect Continuous Tenses), однак форми зміни за особами й числами представлені тільки третьою особою однини.

Лекція 5

Словотвір у зіставному аспекті

У зіставних дослідженнях зі словотвору активно застосовується семантичний принцип, при якому йдуть від значення до форми. Форма вираження (ідентичні афікси) може бути основою для зіставлення лише близькоспоріднених мов, у яких формальні засоби словотворення є подібними. Щодо неспоріднених і віддалено споріднених мов його застосування неможливе (матеріальна ідентичність афіксів тут є винятком). Підхід від семантики до форми дає змогу виявити спільні закономірності і тенденції, а також відмінності, зумовлені національними особливостями кожної мови. Семантичний підхід уможливорює визначення тих семантичних зон, у межах яких діє словотвірний механізм у досліджуваних мовах, але він має недоліки. Те, що в одній мові виражається словотвірними засобами, в іншій, навіть за наявності відповідних словотвірних засобів, отримує лексичне вираження – однослівне й розчленоване (укр. *лікарка* і рос. *женщина-врач*). Ще пор. рос. *театрал* і *любитель театра*, але від слів *кино*, *балет*, *живопись*, *футбол* не можна утворити похідного з цим словотвірним значенням (тут можливі тільки розчленовані найменування). На думку І.Г. Милославського, наявність у словотвірних засобах синонімів на лексичному рівні, примхливість сполучуваності цих засобів, а також можливість актуалізації ними додаткових значень роблять план змісту одиниці словотвірного рівня специфічною основою для зіставлення. Однак семантичний принцип спрацьовує абсолютно, коли виходити не з інтерпретації значення твірної основи і дериваційного засобу, а зі способу вираження тотожного смислу (того самого денотата) в зіставлюваних мовах.

Основні поняття (одиниці) сучасної дериватології: *словотвірне значення*, *словотвірний тип*, *словотвірна модель*, *спосіб словотворення*, *словотвірна парадигма*, *словотвірне гніздо* і *словотвірна категорія*. Не всі вони можуть бути одиницями зіставлення. Розглянемо детальніше.

Словотвірне значення – узагальнене категоріальне значення слів певної словотвірної структури, що встановлюється на основі

семантичного співвідношення похідних слів та твірних від них і виражається за допомогою словотвірного форманта. Воно не може бути одиницею зіставлення, оскільки формальне вираження навіть у близькоспоріднених мовах не завжди збігається. Тому в цьому разі можна досліджувати обсяг наявності в порівнюваних мовах мутаційних, транспозиційних і модифікаційних значень. Очевидним, наприклад, є той факт, що в укр.м. порівняно з іншими слов. і всіма ром. і герм. мовами широко представлені модифікаційні значення (зменшувальні, пестливі тощо).

Словотвірний тип – схема побудови слів певної частини мови, що характеризується тотожністю частини мови, форманта і словотвірного значення. *Словотвірна модель* – схема творення слів у межах того ж самого словотвірного типу, яка не впливає на їхню словотвірну семантику, але відрізняється морфонологічними ознаками. Обидва не можуть слугувати одиницями зіставлення: цьому перешкоджає матеріальна визначеність форманта. Словотвірний тип – сукупність словотвірних пар з однаковим формантом, який виражає однакові словотвірні значення: *співати* – *поспівати* = *грати* – *пограти* = *бігти* – *побігти*. Особливостями словотвірного типу є повторюваність, відтворюваність словотвірного значення і форманта, що виражає це значення.

Спосіб словотворення – прийом зміни твірного слова або словосполучення (його морфемної будови), звукового складу, лексичного значення, внаслідок чого утворюється нове похідне слово. Також не може бути одиницею зіставної дериватології, оскільки порушує семантичний принцип контрастивних досліджень. До того ж, часто між способами вираження словотвірних значень і характером самих значень немає однозначної залежності чи відповідності. Частковий збіг семантичних функцій різних словотвірних способів виявляється вже в межах окремо взятих мов (*правознавець*, *правник*; *чужоземець*, *чужинець*). Сфера розходження формальних і семантичних об'єднань ще більше розширюється при зіставленні мов, хоча зіставлення способів словотворення в різних мовах може розкрити своєрідність словотворення в зіставляваних мовах, встановити продуктивність якогось способу (афіксації, конверсії, осново- і словоскладання, абрєвіації, лексико-семантичного способу тощо) у порівнюваних мовах без її зв'язку зі змістовою стороною мови.

Словотвірна парадигма – сукупність словотвірних моделей, що представляють регулярні типи словотвірних відношень. Це складна одиниця зіставлення, комплекс словотвірних категорій. Навіть в одній мові є корисним порівняння словотвірних парадигм. Порівняємо словотвірні парадигми дієслів *читати* (*читати – читання – читач (читачка) / читець – читальня – читиво, читанка – читальний*) і *учити* (*учити – навчання – учень (учениця) – навчальний*). У першій парадигмі представлені такі типи словотвірних значень: дія, опредмечена дія, особа, названа за дією, місце дії, предмет, необхідний для реалізації дії, ознака, пов'язана з дією; у другій парадигмі не представлено дериватів із четвертим (місце дії) і п'ятим (предмет, необхідний для реалізації дії) словотвірними значеннями. Якщо зіставити першу парадигму з відповідними парадигмами англійської і німецької мов (англ. *read – reading – reader – reading-hall / reading-room – reading-matter* – (окремого слова нема); нім. *lesen – Lesen(n) – Leser (m) (Leserin (f)) – Lese zimmer (n) / Lesesaal (m) – Lesebuch (n)* – (окремого слова нема), побачимо, що в англ. і нім. мовах лакунарним є шосте значення (нема окремого відповідника до слова *читальний*: це значення реалізується у межах складного слова – англ. *reading-hall*, нім. *Lesezimmer, Lesesaal*). В англійській мові відсутня форма для назви особи жіночої статі (третє значення) і відповідник до слова *читець*, на відміну від укр. мови. Остання лакуна компенсується словами іншої парадигми (англ. *reciter, elocutionist*; нім. *Rezitor*). У зіставленні відповідних парадигм української і російської мов буде виявлено лакуну до українського слова *читанка*, яка компенсується словосполученням *книга для чтения*. На периферії аналізованої словотвірної парадигми укр. м. знаходяться синонімічний до *читання* оцінний дериват *читанина*, відповідників якому немає в жодній із порівнюваних мов. Таким чином, зіставлення словотвірних парадигм є ефективним і дає можливість простежити дериваційний потенціал еквівалентних вихідних слів, з'ясувати форманти, за допомогою яких утворюються похідні, що представляють словотвірні значення і позиції в типових парадигмах, визначити обсяг варіантності вираження певних категоріальних значень не тільки за формою, а й кількісно та з погляду конкретних словотвірних значень, виявити повноту/неповноту парадигм у порівнюваних мовах, дериваційні лакуни, способи і засоби їх компенсації, синонімічність і варіативність тих чи інших дериватом та їхнє стилістичне навантаження.

Словотвірна гніздо – сукупність словотвірних ланцюжків з одним і тим самим вихідним словом; сукупність слів із одним і тим самим коренем, упорядкованих відповідно до відношення словотвірної мотивації. В. В. Лопатін пропонує використовувати його як об'єкт зіставлення, оскільки воно передбачає попереднє вивчення й опис у зіставлюваних мовах словотвірних ланцюжків, словотвірних парадигм і гнізд.

Словотвірна категорія – сукупність похідних слів, що мають твірні, які належать до тієї самої частини мови і наділені спільним словотвірним значенням. Це основна одиниця зіставного словотвору, на думку багатьох лінгвістів – вона здатна ідентифікувати ряди похідних із різними формами і способами словотворення на основі спільності словотвірного значення як у споріднених, так і в неспоріднених мовах. Напр., результативним буде зіставлення в мовах словотвірної категорії діяча з підкатегоріями «творець дії», «виконавець дії».

Отже, одиницями зіставного словотвору можуть бути **словотвірна категорія, словотвірна гніздо і словотвірна парадигма.**

На сьогоднішній день не існує універсальної методики зіставного дослідження словотвору. У випадку близькоспоріднених мов можна застосувати підхід від форми (ідентичні суфікси, префікси). Проте для неспоріднених мов цей підхід не придатний.

З.М. Волоцька (рос. учений) запропонувала для дослідження категорії локативності такий алгоритм:

а) цільнооформлені номінації розподіляють за критерієм семантичної і формальної розчленованості. за ознакою вмотивованості / невмотивованості вираження значення. У рос. мові, напр., для вираження локативних значень частіше, ніж в інших слов. мовах, використовується невмотивована номінація: польськ. *skocznia* – рос. *трамплин*, серб. *учионица* – рос. *класс*, болг. *готварница* – рос. *кухня*;

б) зіставлення за критерієм способу словотворення: у рос.м. словоскладання використовується частіше, ніж в інших слов. мовах: польськ. *owocarnia* – рос. *овощехранилище*; словацьк. *maslaren* – *маслобойня*; болг. *резачница* – рос. *лесопильня*; + субстантивація: польськ. *fruzjernia* – рос. *парикмахерская*; словацьк. *mlekarėň* – рос. *молочная*, *pračna* – *прачечная*; серб. *хлебарница* – *булочная*; болг. *трапезария* – *столовая*;

в) аналіз номінацій відбувався за критеріями тотожності / нетотожності лексичного наповнення їхніх основ і тотожності / нетотожності їхньої формальної частини. Було виділено 4 групи слів: 1) із тотожними основами і суфіксами (польськ. *garncarnia* – рос. *гончарня*); 2) з різними мотиваційними основами і спільними формантами (польськ. *roczekalnia* – рос. *дожидальня*); 3) зі збігом мотиваційних основ при розбіжності формативів (польськ. *zimowisko* – рос. *зимовье*); 4) з різними мотиваційними основами і різними дериваційними суфіксами (польськ. *ternisho* – рос. *жнивье*);

г) аналіз зіставлених слів з різними мотиваційними основами і формантами за морфологічним класом мотиваційної основи, її морфемним складом і складом семантичних компонентів мотивованої локативної номінації. Висновок: рос. мові більш притаманні віддієслівні утворення, а іншим мовам – відагентивні (пор.: болг. *гробнице* і рос. *кладбище*).

Ю. Балтова пропонує іншу робочу модель:

- визначити властиві зіставлюваним мовам словотвірні категорії та розподілити їх за частинами мови;
- виявити типи глибинних структур, від яких залежить семантика і форма похідних слів, семантичні обмеження, які блокують утворення похідних словотвірного типу;
- встановити семантичні класи лексичних одиниць, які можуть бути словотвірними основами цього типу похідних слів;
- визначити словотвірний інвентар, який належить кожній мовній структурі, і з'ясувати його розподіл у системі.

Модель **З.А. Харитончик**, що активно використовується у сучасних зіставних дослідженнях зі словотвору:

- визначення подібностей і відмінностей у способах словотвору і наборі дериваційних засобів у зіставлюваних мовах (наскільки розвинутими чи нерозвинутими в мовах є афіксація, словоскладання, конверсія та інші способи словотворення);
- порівняння інвентарю дериваційних засобів з їхніми багатогранними відношеннями (синонімією, омонімією, варіантністю) і моделей всередині кожного способу.

Своєрідність способів словотворення в укр. мові в порівнянні з іншими мовами.

Найпродуктивніший спосіб словотворення – морфологічний (афіксація, словоскладання й безафіксний спосіб). Останній є

найменш поширений і використовується переважно для творення іменників від дієслів: укр. *свистіти* – *свист*, *виходити* – *вихід*, *запливати* – *заплив*, *синій* – *синь*; пор. англ. *to lose* – *loss*, *to live* – *life*.

Найпоширенішим типом морфологічного способу словотворення в англійській та українській мовах є афіксальний з 3 підтипами (суфіксальний (часто транспонуючий спосіб, для утворення іменників і прикметників), префіксальний (нетранспонуючий спосіб, для утворення дієслів) і префіксально-суфіксальний).

За семантичною ознакою словотвірні суфікси іменників поділяють на суфікси зі значенням особи, кількість їх в укр. та англ. мовах різна (*друкар*, *викладач*, *попутчик*, *українець*, *оптиміст*, *сантехнік*, *дивак*, *скрипаль*, *киянин*, *брехун*, *злодюга*, *учитель*, *палій*, *хамло*, *чудило*; *лікарка*, *садівниця*, *громадянка*, *сторожуха*; *teacher*, *professor*, *trainee*, *scholar*, *optimist*, *student* + *waiter* / *waitress*, *widower* / *widow*, *hero* / *heroine* + складні слова *businessman* + словосполучення *a bearded man*); суфікси, на означення абстрактних понять; суфікси речовинних, збірних, одиничних іменників; суфікси на означення предметів; суфікси суб'єктивної оцінки.

Бачимо, арсенал іменникових суфіксів укр.м. значно багатший + суфікси суб'єктивної оцінки (специфічна риса укр. мови): *сніжок*, *котик*, *Сергійко*, *ставочок*, *мішечок*, *голівочка*, *річечка*, *хвилинка*), *билиночка*, *водиця*, *дівчинонька*), *козаченько*, *малятко*, *вітерець*, *козеня*, *сальце*, *малятко*, *словечко*, *здоров'ячко*, *дідусь*, *татунь*; *шептуха*, *базікало*, *бабище*, *злодюга*, *босяцюра*, *здоровань*, *хлопчисько*, *забіяка*, *зміюка*. В англ.м. є лише 4 суфікси суб'єктивної оцінки, вживання яких обмежене: *girlie*, *youngling*, *poetaster*, *kitchenette*. Значення здрібнілості звичайно передається аналітично: англ. *a little house*; швед. *litet hus*, норв. *lited hus*, датськ. *et little hus*. В укр.м. суфікси суб'єктивної оцінки характерні не тільки для іменників, а й для прикметників (*біленький*, *малюсінький*, *багатющий*, *грубезний*, *холоднючий*, *довженний*), займенників (*отакісінький*), прислівників (*довженько*, *додолоньку*, *тутечки*) + характерні для укр.м. демінутивні інфінітиви: *-ки*, *-оньки*, *-онькати*, *-очки*, *-уньці*, *-уньцяти*, *-унечки*, *-усі*, *-усуньки*, *-ушки*, *-ці* (*спатки*, *спатоньки*, *спатонькати*, *спаточки*, *спатуні*, *спатуньці*, *спатунечки*, *спатусі*, *спатусеньки*, *спатусочки*).

Система суфіксів для творення прикметників теж багатша в укр.м. у порівнянні з англ. мовою: *батьківський*, *козацький*, *дівчачий*,

горобиний, дядьків, батькова. В англ.м. значення посесивності передається іменниками в Possesive Case або прийменником *of*: *my sister's B-day, B-day of my sister*.

Найпродуктивніші прикметникові суфікси в укр.м.: *паперовий, ситцевий, барвистий, блискучий, стрункий, доступний, гречаний, зеленуватий, бородатий, читальний, переконливий*. В англ.м.: *posed, rainy, useless, friendly, successful, foolish*. Обмеженою в англ.м. є суфіксація для творення дієслів від іменників та прикметників: *prioritize, satisfy, formulate, worsen*; в укр.м. їх значно більше: *обідати, судити, киснути, делікатничати, лікувати, кошуєствувати* тощо.

Афіксальні морфеми можуть зумовлювати фонетичні зміни в корені: *вечір – вечоріти, осінь – восени, село – сільський, мерти – вмирати, допомогти – помагати; садити – саджати, просити – випрошувати, викрутити – викручувати, каліка – каліцтво*. У нім.м. під впливом суфікса можуть змінюватися кореневі голосні (*umlaut*): *hoch* «високий» — *Höhe* «висота». В англ.м. теж наявне чергування голосних у корені слова при словотворенні: *long – length*.

Префіксація найпродуктивніша для творення дієслів в укр. і в англ. мові: *писати – вписати, виписати, дописати, записати, написати, надписати, описати, переписати, підписати, приписати, прописати., попоїсти, попросити, попросити, по-поблукати, поповозитися*. Найпоширеніші англ. префікси: *misfortune, outline, disobey, reconstruct, incapable, underline, oversleep*.

Суфіксально-префіксальний спосіб продуктивніший в укр.м.: *нарукавник, переселенець, навушник, безштанько*, тощо. В англ.м. таких утворень набагато менше: *unworthiness*. Специфічною рисою укр.м. є й те, що в ній існують утворення з двома префіксами: *щонайкращий, якнайповніший*.

Осново- і словоскладання існує не в усіх мовах. З індоєвроп. мов найбагатшою на складні слова є нім.м.. Продуктивне воно і в англ.м. Менш продуктивне в укр.м. (*книгозбірня*), ще менше – у фр.м. (*cache-pez*).

Зіставне вивчення словоскладання здійснюють за такими критеріями:

- а) морфемний склад (кількість основ – 2 і більше);
- б) спосіб поєднання основ (аглютинативно – *postcard*; або за допомогою службових морфем *o, e – паронлав, сталевар; statesman*;

лексикалізація=лексико-синтаксичний спосіб – *Jack-of-all-trades*; хоч-не-хоч);

в) тип синтаксичного зв'язку між основами (предикативні відношення – *снігопад = сніг падає*, атрибутивні – *blackboard = чорна дошка*);

г) місце основного і залежного компонента.

Конверсія – поширений в англ. мові спосіб словотвору: **вербалізація** (*word → to word*), **субстантивация**: *round → a round, to drive → a drive*. В укр.м. конверсія трапляється значно рідше (ад'єктивация: *кошовий, черговий, братова*, адвербалізація: *галопом, ранком* тощо).

Англ. мові властиві ще такі способи словотворення як компресія складних слів із відсіченням ядерного компонента (*a local train – a local*); лексикалізація множини (*colours* «військовий прапор»); редуплікація (*no-no* «те, що заборонено»). Ці способи словотворення меншою мірою характерні для укр.м.

Таким чином, укр. та англ. мови мають багато спільного у словотворі. Розбіжність стосується передусім продуктивності словотвірних засобів, структурно-морфологічного оформлення утворених слів, різного кількісного співвідношення окремих словотвірних засобів.

Словотвірна потенція – можливість утворення похідних слів різних частин мови і певних класів слів. У дослідженнях зі зіставного словотвору важливим є виявлення її розбіжності, а також виявлення словотвірних лакун і способів їх компенсації. Так, в укр.мові є збірні іменники (*панство, студентство*), але не можна утворити збірні іменники від іменників із суфіксами *-ник, -чик* (*робітник, хлопчик*). У нім.мові суфікс *-schaft* таких обмежень немає (*Studentenschaft – студентство, Kolhosbauernschaft – колгоспництво*).

Відмінності наявні й у близькоспоріднених мовах. У болг.мові легко утворюються віддієслівні іменники (*посрещач – той, хто зустрічає*), і важче відіменні (*смилівецъ → смял човек; бородач → брадат човек*). В укр. і рос. мовах однослівною лексемою можна передати негативні наслідки якихось дій чи вчинків (*докупатися, дожартуватися; добежаться, досмеяться*). У польськ. та чес. мовах подібне значення передається лише описово (пол. *doprowadzić żartam do czego*).

Тільки для укр.м. характерні дієслівні деривати з подвоєним префіксом *no-*: *попоїсти* (поїсти трохи або нашвидку / добре наїстися),

попопити (попити добре, досталь), *попошукати* «пошукати довго» тощо. Також специфічною рисою укр.м. є можливість утворення пар іменників від дієслів недоконаного й доконаного виду (в рос. мові один іменник): *завойовувати* – *завойовування*, *завоювати* – *завоювання*; *опрацьовувати* – *опрацьовування*, *опрацювати* – *опрацювання* (рос. *завоевание*, *отрабатывание*).

На важливість виявлення специфіки представлення в зіставлюваних мовах соціально-культурних і прагматичних чинників у процесах словотворення вказував З.А. Харитончик: для деномінативних (відіменних) прикметників зі значенням «властивий тому, що позначене твірною основою» і деномінативних дієслів зі значенням «здійснювати дію, характерну для того, що назване твірною основою» багато мов вибирають за основу ознаки іменники ідентифікувального типу – позначення тварин, речовин, предметів реального світу (укр. *вовчий*, рос. *волчий*, біл. *ваукуваты*, англ. *wolfish*, нім. *wolfish*; укр. *льодяний*, рос. *ледяной*, біл. *ледзяны*, англ. *icy*, нім. *eisig*; укр. *мавпувати*, рос. *обезьянничать*, біл. *малпаваць*, англ. *ape*, нім. *Affen*). Однак твірна база для таких похідних слів не завжди збігається (укр. *лакействувати*, рос. *лакействовать*, біл. *Лакейніцаць*, нім. -, англ. -; рос. *цыганить* «випрошувати, клянчити, бродяжити»; англ. *to wolf* «жертви жадібно, як вовк», *to dog* «ходити по п'ятах, висліджувати»). Отже, для словотворення важливими також є фонові значення, асоціації, культурно-історичні прагматичні чинники, які виявляються на рівні конкретних слів. Оскільки фонові значення співвідносних слів у різних мовах можуть суттєво відрізнитися (укр. *півнячий* «задиристий, запальний» vs рос. *петушиный* «крикливий, із зривом на високих нотах», рос. *свинский* «грубий, примітивний; брудний; некультурний» і англ. *piggish* «брудний, жадібний, упертий»).

Отже, словотвір, виявляючи однакові закономірності на рівні класів слів і відрізняючись на рівні конкретних лексичних одиниць, такою ж мірою, як процеси семантичної деривації, бере участь у створенні мовної картини світу, яка виявляється у зіставному дослідженні лексичних систем мов.

Лекція 6

Зіставна стилістика

На сучасному етапі розвитку зіставного і типологічного мовознавства зіставна стилістика є одним із порівняно молодих його розділів. Ідея порівняльного вивчення стилістичних особливостей рідної та іноземної мов була висунута швейцарським лінгвістом Ш. Баллі ще на початку ХХ століття, який звернув увагу на те, що сучасні європейські мови мають безліч схожих рис, що «в своєму невпинному розвитку ці мови аж ніяк не розходяться між собою, а, навпаки, прагнуть до все більшого зближення». На думку ученого, спільні риси європейських мов дозволяють «стилістиці розширити сферу своєї діяльності, центром якої є рідна мова, і вивчати з точки зору останньої інші сучасні мови. Стилїстика може зіставляти їх, щоб виявити, у першу чергу, подібні риси, а потім і відмінності».

Ідеї Ш. Баллі були розвинуті в працях таких вітчизняних вчених: В. Г. Гак – «Порівняльна типологія французької та російської мов», «Порівняльна лексикологія»; Ю. С. Степанов – «Французька стилістика»; А. В. Федоров – «Нариси загальної і порівняльної стилістики» та ін. Всі ці роботи зі стилістики так чи інакше пов'язані з теорією перекладу, оскільки, з одного боку, вони багато в чому спираються на факти перекладу (порівняльний стилістичний аналіз базується на порівнянні текстів оригіналів із перекладними текстами), а з іншого, стилістичні розвідки збагачують теорію перекладу.

Поворотним пунктом у розвитку порівняльної стилістики, стала серія наукових розвідок під назвою «Бібліотека порівняльної стилістики» А. Мальблана, які були присвячені безпосередньо зіставно-стилістичним дослідженням пар мов і були задумані як методики перекладу (напр., «Порівняльна стилістика французької та англійської мов» Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне, «Порівняльна стилістика французької та німецької мов» А. Мальблана та ін.).

А. Мальблан підкреслював те, що порівняльне вивчення мов не тільки дозволяє успішно вирішувати методичні завдання викладання іноземних мов, а й має велике значення для розвитку теорії мови, оскільки дає можливість розкрити в мові за контрастом такі мовні явища, які в силу їх звичності не потрапляють у поле зору дослідника,

що працює на матеріалі будь-якої однієї мови. Тому порівняльні дослідження є одночасно і розвідкою, і контролем. Учений розробив метод порівняльного синхронного дослідження засобів вираження генетично неспоріднених мов, а саме метод перекладу, який став основним методом зіставно-стилістичних досліджень найрізноманітніших пар мов.

Окреслюючи перспективи розвитку зіставно-стилістичних досліджень, Мальблан писав, що порівняльна стилістика повинна пройти два етапи. На першому етапі вивчаються ресурси зіставлюваних мов, шляхи переходу від однієї мови до іншої, тобто шляхом переказу описуються еквівалентні форми вираження в зіставлюваних мовах. На другому етапі зіставляються жанри і стилі мов і визначається, що в порівнюваних мовах належить мові, а що – мовленню, тобто індивідуальному. На цьому ж етапі порівнюються засоби кожної з зіставлюваних мов для вираження сатири, гумору тощо.

Таким чином, на першому етапі зіставно-стилістичного дослідження повинні бути вирішені суто лінгвістичні завдання – завдання контрастивного опису стилістичних ресурсів порівнюваних мов. На другому ж етапі, на думку А.В. Федорова, зіставна стилістика Мальблана «повинна будуватися комплексно як дисципліна одночасно лінгвістична і літературознавча, причому, як впливає з поставленого завдання, тут потрібне залучення не тільки даних зі сфери поезики або теорії літератури, а й широких історико-літературних відомостей». На цьому етапі інтереси порівняльної стилістики та теорії перекладу виявляються ще більш близькими. Сучасна теорія перекладу, особливо теорія художнього перекладу, прагне стати комплексною дисципліною, що увібрала в себе основні ідеї як лінгвістики, так і літературознавства. Для перекладу також виявляється необхідним залучення великої історико-літературної інформації.

Розвиваючи думку Мальблана про те, що на другому етапі повинні зіставлятися «жанри і стилі» мов, можна визначити цей етап як функціонально-стилістичний. Метою другого етапу зіставно-стилістичного дослідження є виявлення подібностей і відмінностей в організації мовних творів засобами порівнюваних мов на тлі конкретних функціональних завдань мовної діяльності, тобто з урахуванням цілей і сфер спілкування. І в цьому випадку зіставна стилістика також повинна будуватися комплексно, залучаючи дані не

тільки історико-літературного характеру, а й з області теорії тексту і соціальної лінгвістики, культурної антропології та етнографії, історії та багатьох інших наук.

Об'єктом спостереження на другому етапі зіставно-стилістичного дослідження повинен стати текст, **завершений мовленнєвий твір**, створений відповідно до визначеної мети, прагматичної настанови і традиційно прийнятих норм, у певній ситуації спілкування, частини якого об'єднані між собою різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку. Саме на рівні тексту проявляються контрастні риси різних «жанрів і стилів» зіставлюваних мов. Текст є традиційним об'єктом стилістики, і тому, незважаючи на те, що лінгвістика тексту не так давно виділилася в особливий напрямок в мовознавстві, багато категорій і понять, якими оперують зараз дослідники тексту, отримали своє наукове осмислення в стилістиці.

А. Мальблан, за власним зізнанням, обмежився першим етапом зіставно-стилістичного дослідження, зосередивши увагу на схожості і відмінності в стилістичних системах двох мов, а також на можливостях передачі в перекладі стилістичних засобів однієї мови стилістичними засобами іншої. К.А. Долінін, аналізуючи роботи з порівняльної стилістики, проведені радянськими дослідниками, зазначав, що «власне стилістична проблематика, що розглядається в порівняльному плані, майже цілком відноситься до стилістики художнього мовлення – до традиційних літературних стилів розглянутих пар мов, до їх просодичних систем, а також до проблем індивідуального стилю автора оригіналу та перекладача». Це дозволяє досліднику прийти до висновку про те, що «порівняльна стилістика як лінгвістична дисципліна ще не побудована або, як мінімум, ще не добудована».

Зіставна стилістика виходить за рамки художньої мови. У сфері її «інтересів» виявляються твори різних жанрів; її увагу зосереджено на варіативності вживання в мові засобів вираження, яка виникає внаслідок відмінності цілей і ситуацій спілкування, тобто під впливом зовнішніх по відношенню до мови чинників. Вона не обмежується тільки зіставленням ізольованих, нехай навіть стилістично маркованих, форм мовного вираження – слів, словосполучень, речень, а аналізує текст як вищу одиницю комунікації. Ця одиниця комунікації, що характеризується смисловою цілісністю і

завершеністю, а також певною прагматикою, має складну структуру, елементи якої пов'язані між собою різними видами семантичних і логічних відносин, що реалізуються в різних типах лексичного, граматичного та просодичного зв'язку.

Для підбору матеріалу для зіставно-стилістичного дослідження потрібно встановити, що приймається за основу стилістичного зіставлення, тобто усвідомити, що є загальним для зіставляваних об'єктів в структурному або семантичному планах. Починаючи з рівня морфем, тобто найменших двосторонніх одиниць мови, пов'язаних з елементами системи значень, і до вищого рівня мовної системи – рівня речення, основа для зіставлення може розташовуватися відповідно в одній з цих двох областей: або в області форм, або в області значень. Залежно від того, в який з цих двох областей обрано основу для зіставлення, розрізняють два напрямки досліджень: *ономасіологічні* (якщо зіставлення йде від значень і функцій до мовних форм, що їх виражають) і *семасіологічні* (якщо, навпаки, порівнюються значення і функції деяких заданих мовних форм, тобто зіставлення йде від форми до значень). Постає питання: у якій з цих двох областей слід шукати точку відліку для стилістичного порівняльного аналізу? У зіставно-стилістичних дослідженнях А. Мальблана, Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне за точку відліку приймається еквівалентність значень мовних форм, використаних в оригінальному тексті мовою *A* і у тексті його перекладу мовою *B*. При цьому апіорно передбачається, що дослідник спостерігає еквівалентність мовних форм, тобто еквівалентним виявляється весь комплекс значень мовних форм, використаних в конкретному мовному творі, що представляє собою сукупність прагматичного, семантичного і контекстуального значень. Мовні одиниці, реалізовані в тексті оригіналу та в тексті перекладу, сприймаються дослідником як семантично і стилістично еквівалентні незалежно від того, належать мовні одиниці, використані в текстах оригіналу та перекладу, до одного або до різних рівнів мовної системи. Шляхом такого зіставлення можуть бути встановлені, з одного боку, структурні відмінності одиниць порівнюваних мов, що мають аналогічні значення, а з іншого – певні міжмовні відповідності виразних засобів, що належать у порівнюваних мовах до різних рівнів.

Для системної інтерпретації подібних і різних ознак засобів вираження необхідне встановлення абстрактних парадигматичних паралелей. Тому в якості основи для кожного окремого кроку

порівняльного стилістичного аналізу з сукупності значень, які формують функціональну еквівалентність мовних форм, вибирається будь-яке одне узагальнене значення, одна функція. В силу своєї узагальненості вони можуть виступати як категорії. Так, наприклад, основу для зіставлення можуть скласти семантичні категорії буттєвості, посесивної, часової і просторової локалізованості та ін.; стилістичні категорії: соціально-жанрова (книжність, просторіччя, професіоналізм, екзотизм і т.п.), емоційно-оцінна (пейоративність, піднесеність, нейтральність), історико-стилістична (історизми, архаїзми, неологізми); категорії логіки (типи відносин між поняттями, типи логічних зв'язків між судженнями та ін.).

Семасіологічне зіставлення (від форми до значення) може відбуватися тільки по рівнях. На кожному окремому етапі такого порівняння встановлюються подібності та відмінності в значеннях і функціях одиниць якого-небудь одного рівня мовної системи – морфем, лексем, речень. Можливості здійснення системного семасіологічного порівняльного дослідження, яке передбачає перехід на кожному наступному етапі аналізу до порівняння форм все більш високого рівня мовної системи, до певної міри обмежені самим мовним матеріалом. Мабуть, тільки близькоспоріднені мови містять достатню кількість аналогічних форм на всіх рівнях мовної системи, які могли б скласти об'єкт семасіологічного орієнтованого міжмовного зіставлення.

Мови, генетично далекі одна від одної, при їх порівнянні дозволяють констатувати лише окремі, дуже незначні збіги форм. А на нижніх рівнях мовної системи – морфемном і навіть лексичному – будь-які відповідності мовних форм типологічно різних мов можуть бути зовсім відсутніми. Певний інтерес для теорії перекладу представляють семасіологічні порівняння подібних за зовнішньою формою і генетично близьких лексем, а саме інтернаціоналізмів, а також лексем, що наявні в обох зіставляваних мовах. Більшість з них різняться відтінками значень і особливостями функціонування, відносяться до так званих «хибних друзів перекладача». Систематизація таких лексем, що представляють очевидні труднощі для перекладачів, є одним із традиційних предметів порівняльних досліджень. Семасіологічні порівняльні розвідки є цікавими на граматичному рівні, в сфері синтаксичних форм, які мають, як правило, достатній спектр аналогій, які могли б бути покладені в

основу порівняння. Результати таких досліджень дозволяють визначити, наскільки можливо зберігати в перекладі аналогічні граматичні форми, тобто перекладати складнопідрядне речення складнопідрядним, теперішній час дієслів – теперішнім часом і т.п. Ці дослідження дозволяють наблизитися до вирішення питань про допустимий ступінь формальної еквівалентності в перекладі, про доцільність та закономірність тих чи інших формальних перетворень. Так, не у всіх випадках ми зможемо передати англ. дієприкметник функціонально еквівалентною формою укр.м.: *washing maching vs sleeping children* (пральна машина vs діти, що сплять).

Рішення про вибір тієї чи іншої форми нерідко виявляється зумовленим стилістичними чинниками. Так, фр. речення *Ils ont eu ensemble une discussion violente* (букв. Вони мали жорстоку дискусію), в якому йдеться про сварку подружжя, швидше за все буде перекладено як *між ними відбулася запекла сварка*. При перекладі необхідно замінити не тільки лексику, а й граматичну форму. Фр. слово *discussion*, незважаючи на наявність в укр.м. подібної лексеми *дискусія*, буде замінено словом *сварка*, оскільки йдеться не про парламентські дебати, а про сварку подружжя. Відповідно до норм укр.м. граматично можлива в укр.м. синтаксична конструкція *вони мали + іменник* не сполучається з іменником *сварка*. А норма мови – одна з центральних категорій стилістики.

Стилiстика – це перш за все вибір, вибір мовних форм на всіх рівнях мовної системи, а також певних способів їх організації в мові. Отже, і стилістичне порівняльне дослідження повинне носити міжрівневий характер.

Зіставна стилістика незалежно від того, про який етап порівняльного дослідження йдеться (зіставлення стилістичних ресурсів мов або зіставлення «жанрів і стилів» мов), має ономасіологічну спрямованість: вона вивчає, якими засобами порівнювані мови передають аналогічні значення.

На другому етапі зіставно-стилістичного дослідження порівняння «жанрів і стилів» мов передбачається вже вихід на рівень тексту. Функціонально-стилістичні особливості жанрів, різновидів мови формуються тільки на рівні тексту як вищої одиниці комунікації, побудову якої обумовлено ситуацією спілкування. Значення, функції і категорії, які ми приймаємо в цьому випадку за точку відліку для порівняння, також носять текстовий характер: категорії логічної

зв'язності висловлювань, як, наприклад, категорія логічного слідування, кон'юнкція, імплікація і т.п.

Переважає більшість зіставно-стилістичних досліджень здійснювалася на матеріалі художнього мовлення. Зіставлення жанрів і стилів природно передбачає вихід за рамки художньої мови і залучення різноманітного з функціонально-стилістичної точки зору матеріалу, що вимагає особливого методу двостороннього аналізу стилістичних явищ, який полягає, з одного боку, у внутрішньомовному порівнянні текстів, що відносяться дослідником до різних жанрів або стилів, а з іншого – у міжмовному зіставленні текстів, які кваліфікуються як тексти одного жанру або стилю мови.

Для цього необхідно вибрати *tertium comparationis* (=третій член порівняння, те, в чому збігаються дві порівнювані речі), але тепер ця точка відліку для порівняння повинна дозволити нам не тільки порівнювати аналогічні жанри зіставляваних мов, а й розмежувати всередині них різні жанри. Що може бути прийнято за основу такого двостороннього зіставлення? Ще в середині 60-х рр. XX ст. Ж.-П. Віне відзначав, що зіставна стилістика повинна подолати стадію порівняння та аналізу двох текстів і розпочати аналіз глибинних мотивацій, які штовхають авторів, які пишуть на різних мовах, створювати різні за своєю природою тексти.

Існує ще одна, позамовна сфера, яка може надати аналогії і паралелі для зіставлення. Вона включає в себе комплекс чинників, які зумовлюють характер вибору і організації мовних засобів у мовленні, таких як мета, прагматична установка, умови спілкування, міжособистісні стосунки між комунікантами і т.д. Саме такий комплекс екстралінгвістичних факторів, що обумовлюють функціонально-стилістичну диференціацію мови і визначається нами як типова ситуація спілкування, і повинен скласти базу для порівняння жанрів і стилів мов. Якщо в основу зіставлення покладено аналогії, що існують поза мовою, поза конкретних мовних форм і їх значень, то стає вже не обов'язковим залучення для порівняльного міжмовної аналізу семантично або формально адекватного мовного матеріалу, тобто оригінальних текстів і текстів їх перекладів, які, як відомо, служили основним джерелом лінгвістичної інформації на першому етапі зіставлювано-стилістичних досліджень, особливо в тих роботах, які були орієнтовані на розвиток теорії перекладу і здійснювали зіставлення шляхом перекладу і для перекладу (А. Мальблан, Ж.-П.

Віне і Ж. Дарбельне і ін.). Зіставлення жанрів і текстів, передбачене як зіставлення на рівні тексту, тобто аналіз текстових категорій, може здійснюватися шляхом порівняння між собою оригінальних текстів двох (або більше) мов, що створювалися в аналогічних типових ситуаціях спілкування.

Таким чином, зіставно-стилістичне дослідження, особливо в тому випадку, коли порівнюються жанри і стилі мов, може проводитися як на матеріалі текстів оригіналів та їх перекладів, так і на матеріалі тільки оригінальних текстів. Зрозуміло, зіставлення на матеріалі оригінальних текстів є більш обмеженим у виборі безпосереднього предмета зіставлення, опорної точки, через те, що дослідник оперує семантично неадекватними, лише функціонально аналогічними текстами. Однак для вивчення схожості та відмінностей в реалізації в мові текстових категорій, що формують специфічні риси функціонально диференційованих різновидів мови (жанрів і стилів), функціональної аналогічності мовного матеріалу виявляється достатньо.

Можливість аналізувати матеріал двох видів приводить деяких дослідників до висновку, що необхідно розрізнити дві самостійні гілки порівняльної стилістики. Та, що вивчає в порівняльному плані оригінальні тексти двох мов, «належить до числа теоретичних дисциплін мовознавства і на відміну від дослідження перекладу самостійного прикладного значення не має». З такою категоричною заявою навряд чи можна погодитися. Зіставлення оригінальних текстів двох мов, засноване на спільності їх функціонально-стилістичних ознак, тобто зіставлення жанрів і стилів, має не тільки теоретичне, а й прикладне значення. Справді, таке зіставлення дозволяє зробити висновки про особливості організації мовлення засобами зіставлюваних мов відповідно до цілей, завдань, умов комунікації, змістом і формою повідомлення, взаємовідносинами комунікантів і т.п., що в свою чергу сприяє «правильній» комунікації мовою перекладу.

Зіставлення оригінального (вихідного) тексту з текстом перекладу ставить дослідника в деяку залежність від мовного досвіду перекладача. А. Мальблан, показуючи схему процесу перекладу, відзначав, що уявлення про об'єкт думки, наявне в голові автора вихідного тексту, адресанта (сигніфікат 1), в процесі перекладу може зазнати трьох видів спотворень. По-перше, спотворення можуть бути

обумовлені неправильним сприйняттям перекладачем вихідного тексту, тобто виникненням сигніфікату 2, відмінного від сигніфікату 1. По-друге, вони можуть бути викликані нездатністю перекладача адекватно передати мовою перекладу коректно сприйнятий вихідний текст, від чого насамперед страждає індивідуальна своєрідність оригінального тексту. І, нарешті, по-третє, спотворення можливі, якщо мова перекладу не надає перекладачеві необхідних засобів для точної передачі змісту адекватно сприйнятого їм початкового тексту. В кінцевому підсумку у одержувача мови – адресата – текст перекладу викличе уявлення про об'єкт думки (сигніфікат 3), відмінне від уявлення, яке прагнув передати адресант.

Мальблан вважав, що для порівняльного аналізу необхідно вибирати тільки «якнайкраще перекладені тексти». При оцінці якості, «правильності», перекладу дослідник змушений спиратися на свою інтуїцію, що також є досить індивідуальним. Але навіть тоді, коли перекладач повністю і коректно передав своєрідність оригінального тексту, при зіставленні тексту оригіналу з текстом перекладу дослідник завжди відчуває індивідуальність третьої особи – перекладача – і в деяких випадках змушений протиставляти уявлення про об'єкт, викликане у нього вихідним текстом, уявленню, викликаному текстом перекладу.

Другим недоліком використання для зіставлення текстів оригіналу і перекладу є відома обмеженість перекладеного матеріалу текстами художніх творів і текстами лише небагатьох жанрів наукової мови. Мабуть, з цієї причини більшість відомих досі робіт з порівняльної стилістики в основному було обмежено матеріалом текстів художніх творів, що, однак, не перешкоджало поставленому перед дослідником завданню – знаходженню адекватних засобів вираження того чи іншого значення. Обмеження порівняльного дослідження тільки текстами художніх творів і деяких жанрів наукової мови не дає можливості в повному обсязі зіставити «жанри і стилі» мов, інакше кажучи, не дозволяє вирішити завдання, що стоїть перед дослідником на другому етапі зіставно-стилістичного дослідження, розкрити функціонально-стилістичну систему зіставляваних мов.

Для порівняльного вивчення функціонально-стилістичних систем мов потрібно залучити до дослідження різноманітні мовні твори офіційно-ділового, публіцистичного, науково-технічного та інших функціональних стилів мови. Матеріалом такого міжмовного

зіставлення, проведеного на рівні цілісного мовного твору, можуть послужити так звані спеціальні, або «прагматичні», тексти, тобто мовні твори, породжені з певними, цілком конкретними і легко ідентифікованими цілями, в певних умовах комунікації, адресовані певним одержувачам мови і зафіксовані в письмовій формі.

Як відомо, контрастивні дослідження найчастіше пов'язують із завданнями викладання іноземних мов. Сучасні методи викладання іноземних мов, що почали бурхливо розвиватися ще в 70-і рр. ХХ ст., ґрунтуються на діяльнісній концепції мови, яка утверджується в мовознавстві в даний час. Діяльнісний підхід до вивчення іноземних мов передбачає створення в процесі навчання (імітації) реальних мовних ситуацій із залученням в якості навчального матеріалу справжніх (автентичних) текстів, взятих із реального мовного спілкування (зі збереженням в письмових текстах їх екстралінгвістичної форми: особливостей шрифтів, розташування, ілюстративного оформлення). Відповідно до цього комунікативно-діяльнісна концепція в контрастивній лінгвістиці висуває сьогодні в якості безпосереднього об'єкта порівняльного дослідження автентичні тексти, що створюються в аналогічних ситуаціях спілкування, з аналогічними комунікативними цілями і завданнями.

Зіставна стилістика є безпосередньо пов'язаною і з теорією перекладу, точніше з окремими теоріями перекладу, які вивчають можливості міжмовних перетворень в межах конкретної пари мов. Дані, отримані в результаті зіставно-стилістичних розвідок, є необхідними для визначення ступеня адекватності перекладу в тій чи іншій ситуації спілкування. Вони дозволяють перекладачеві вільніше оперувати мовними засобами мови, використовуючи ті форми, які виявляються найбільш прийнятними в повторюваних ситуаціях мовного спілкування. Вони дають можливість також певним чином поглянути і на проблему одиниці перекладу. Ситуативні кліше, тобто готові мовні форми, регулярно відтворюються в певних мовних ситуаціях (наприклад, військові команди, форми ввічливості, форми спілкування в певних рольових ситуаціях: покупець і продавець, інспектор дорожнього руху і водій і т.п.), складають одну з одиниць перекладу. Порівняльна стилістика дозволяє також вибрати адекватні форми текстів перекладу, якщо перекладу підлягають мовні твори, які характеризуються жорсткою формальною структурою, особливо часто

функціонують в офіційно-діловій сфері: накази, статuti, інструкції, кодекси тощо.

Таким чином, зіставна стилістика і теорія перекладу виявляються взаємопов'язаними, але не взаємозамінними, дублюючими одна одну галузями однієї великої науки про мовну комунікацію. Теорія перекладу дозволяє порівняльній стилістиці спиратися на категорії еквівалентності та адекватності, надаючи для зіставно-стилістичних розвідок різноманітний матеріал.

Зі свого боку, зіставна стилістика, особливо той її напрямок, в рамках якого дослідження ведуться «методом паралельного порівняння» текстів, що мають функціональну аналогію, надає частковим теоріям перекладу надзвичайно важливу інформацію про варіативності мовного спілкування. Вона звертає увагу перекладачів і теоретиків перекладу на закріпленість традиціями мовного спілкування певних форм за тими чи іншими ситуаціями комунікації. Порівняльна стилістика збагачує теорію перекладу категорією мовних жанрів, тобто деяких ядерних класів функціонально-стилістичних варіантів мови, співвіднесених з ядерними класами комунікативних ситуацій. Вона збагачує теорію перекладу стилістичною категорією мовної норми як норми мовної поведінки в певних, регулярно повторюваних ситуаціях комунікації.

Лекція 7

Порівняльна концептологія

Зіставна концептологія – напрям мовознавства, який вивчає концепти в 2+ мовах з метою виявлення ізоморфних та аломорфних ознак у механізмах вербалізації, дискурсивної реалізації, семантичному наповненні концептів загалом і прийомах концептуалізації зокрема. **Концепт** – інформаційна структура свідомості, різноsubstrатна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій (сприйняття, увага, пам'ять, уява, мислення) свідомості й позасвідомого. Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінативною одиницею. Слово є засобом доступу до концептуального знання, однак воно може представляти різні концепти, тому мова є доволі компактним засобом концептуалізації.

Сучасні інтеграційні процеси сприяють збільшенню зіставних досліджень мов, при цьому їх результати спрямовуються на подолання міжмовної інтерференції, усвідомлення й прийняття національно-специфічного. Мови зіставляються на фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному рівнях, проте останнім часом все більшої популярності набуває зіставне вивчення мовних і концептуальних картин світу та їхніх складників, зокрема концептів. Досліджуються: вербалізація (Шараєва, Чернишенко), функціонування (Крамчанинова, Мішин), структура (Шараєва, Семухіна), дискурсивна актуалізація (Семухіна, Пальчевська) еквівалентних або частково еквівалентних концептів у різних мовах тощо. У своїх працях ученні відшуковують ключ до розкриття світобачення різних етносів, намагаючись виявити універсальне й національно-специфічне, індивідуальне й групове.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики концептологія є досить потужним, автономним напрямом у мовознавстві, про що свідчать сформовані наукові школи в Україні (робота Приходька А.М. "Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики"), у Росії (Воронезька, Волгоградська школи) тощо. Група науковців під керівництвом Н.Д. Арутюнової вивчала концепти в

багатьох галузях гуманітарного знання (Вендіна, Ковшова), у мовних картинах світу різних етносів (Демуцька, Солнцева) та в різних історичних епохах (Верещагін, Матвєєнко). Заслужують на увагу в концептології наукові розвідки щодо ключових слів польської дослідниці А. Вежбицької.

Основною метою концептологічних зіставних розвідок є виявлення етно-специфічного. Відповідно, в центрі їх уваги є саме лінгвокультурна концептологія. Її об'єктом виступає трихотомія «мова – свідомість – культура». Як міждисциплінарна наука, що виникла на межі когнітивної лінгвістики, лінгвокраїнознавства, етнолінгвістики, психології, філософії, лінгвокультурна концептологія акумулює та використовує досягнення згаданих напрямів з метою комплексного дослідження своєї центральної одиниці – концепту.

Концептологія може бути сміливо виокремлена як автономний напрям завдяки потужній методологічній базі та розвиненому термінологічному апарату: *картина світу* (Петрова, Жайворонок), *концепт* (Кубрякова; Степанов, Маслова), *концептосфера* (Ліхачов), *категоризація, концептуалізація* (Кубрякова, Селіванова), *вербалізація* (Приходько, Огаркова).

Різноаспектні напрацювання в цій сфері мовознавства сприяли виокремленню таких базових спрямувань: **концептологія дискурсу, етноконцептологія, гендерна концептологія, методологія концепту**. Поділ є досить умовним, течії часто перетинаються і доповнюють одна одну. Відповідно до поставлених завдань, предмета дослідження науковець зорієнтовує свою діяльність в тому чи іншому ракурсі; в той же час предмет пізнання (концепт) залишається незмінним. Розглянемо ці напрямки детальніше.

Концептологія дискурсу (А.М. Приходько, В.І. Кононенко) дає можливість визначити частотність, вагомість концепту в творчості письменника, побачити концепт по-новому через набуття ним нових, оригінальних конотацій, ознак, простежити авторську інтерпретацію. На думку В.І. Кононенка, звернення до художніх творів забезпечує внутрішню глибинну характеристику концепту, приховані, підсвідомі або несвідомі, архетипні підвалини.

У наукових розвідках з **етноконцептології** (В.І. Кононенко, А. Вежбицька, Ю.С. Степанов) досліджуються ключові слова. Кожній лінгвокультурній спільноті властиві національно-специфічні концепти з яскравим етнокультурним забарвленням, які експлікують широку

інформацію про звичаї, побут, моральні цінності, історію, менталітет народу і найяскравіше характеризують даний етнос: в америк. лінгвокультурі – *challenge, privacy, efficiency* (Леонтович); в укр. – *земля, мати, хата, хліб, доля* (Кононенко); в рос. – *судьба, душа, тоска* (Вежбицька); в брит. – *home, freedom, privacy, common sense, gentleman, sense of charity, sense of justice, sense of humour, stiff upper lip, affection, heritage* (Цветкова). Кількість ключових слів, їх перелік не є сталим, вони варіюються від одного дослідження до іншого, змінюються з плином часу.

У лінгвістичній гендерології (Є.В. Мінаєва, А.В. Кириліна) аналізується культурно-символічна складова картини світу певного етносу, пов'язана з гендерними маркерами. При цьому актуалізується таке явище, як андроцентричність (порівняно нове поняття у концептології), що дає змогу виявити гендерні асиметрії й стереотипи, що експлікуються в процесі функціонування концептів і впливають на менталітет нації загалом і кожної людини зокрема.

Методологія вивчення концепту розроблялась передусім концептологами Воронежської школи на чолі з Й.А. Стерніним. В центрі уваги перебувала як методика проведення когнітивних розвідок (З.Д. Попова, Й.А. Стернін), так і методика лінгвістичного опису змісту концепту (І.А. Морозова, О.О. Іпполітов), процесів концептуалізації та категоризації (С.В. Іволгіна, О.А. Козлова), а також особливості функціонування вікових концептів (Н.О. Лемяскіна, О.А. Грищук). Питання про метод як спосіб дослідження концепту виникло ще в 40-і роки ХХ ст., хоча сам термін «концепт» не вживався; методологічний інструментарій та різнорівневий мовний матеріал для усвідомлення шляхів і способів ментального освоєння світу людиною було накоплено, коли ще концепти вивчались у філософії та лінгвістиці (дослідження понятійних категорій, вивчення лексико- і функціонально-семантичних полів і т. ін.) Найпоширеніші методи в концептології: аналіз лексикографічних джерел, асоціативний експеримент, побудова номінативного (лексико-фразеологічного, дериваційного) поля концепту, фреймове моделювання, дистрибутивний аналіз, лінгвістична інтроспекція та ін.

Вивчення концептів передбачає два ракурси – монолінгвальний (на матеріалі однієї мови) і полілінгвальний (на матеріалі двох і більше мов). Модель монолінгвального аналізу концепту за зразком «один-концепт-в-одній-мові» майже вичерпала себе або наближається

до цього. Їй на зміну приходить полілінгвальна модель, яка передбачає підвищену увагу до концептуалізації дійсності за допомогою компарабельних одиниць у різних природних мовах.

Особливе місце в концептології посідають контрастивні та зіставні дослідження. Деякі вчені не вбачають різниці між ними, пропонуючи ще такі синонімічні терміни на їх позначення: синхронна компаративістика, конфронтативне, зіставно-типологічне мовознавство та ін. (Манакін, Кочерган, Корольова, Калениченко). Проте у зарубіжній лінгвістиці розмежовуються терміни «контрастивна» і «конфронтативна» лінгвістика: перша аналізує контрасти (розбіжності, відмінності), а друга – відмінності й подібності. М.М. Калениченко розрізняє типологію і зіставну лінгвістику: у типологічних дослідженнях за основу зіставлення беруться окремі елементи системи мови, але вивчаються у всіх мовах чи у якомога ширшій групі мов; зіставна ж лінгвістика порівнює лише дві мови, але за всіма елементами мовної системи. Крім того, деякі науковці (Манакін В.М., Дороз В.Ф.) поділяють компаративістику на три основні галузі: лінгвістичну універсологію (вивчає універсальні закономірності людських мов, єдність їхньої природи, загальної структури та функціонування у контексті людського спілкування), типологію (порівняльне вивчення типологічних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними) та контрастивну лінгвістику (встановлення та пояснення мовних контрастів або відмінних рис на фоні вже існуючої подібності).

Найбільш поширеним і виправданим здається використання терміна «зіставне мовознавство», яке прагне до встановлення відмінностей, властивих кожній мові окремо, при зіставленні її з іншими мовами. Метою зіставних праць із концептології є виявлення аломорфних ознак в наповненні концепту, механізмах його вербалізації, прийомах дискурсивної реалізації.

Дослідження в концептології переважно проводяться на основі зіставлення концептів у двох мовах (Іваненко, Чернишенко), рідше – трьох (Пальчевська, Крамчанінова). Це дає змогу виявити національно-самобутнє у кожній мові окремо. Міжмовний етнолінгвістичний опис актуалізує контрастивні пошуки, що дозволяє простежити вплив історико-культурних, політичних, економічних чинників на розвиток мови.

Теоретично пізнавальні можливості зіставної концептології є необмеженими ані кількістю мов, ані кількістю концептів. Практично ж її сучасний стан визначається переважно двома моделями («один концепт – дві мови», «два концепти – дві мови») і має тенденцію завмирати на трьох мовах і затухати, коли їхня кількість потребує збільшення.

Матриця моделей концептології А.М. Приходька

	Одна мова	Дві мови	Три мови
Один концепт		++	+
Два концепти		++	+
Три концепти		+	?

Спектр зіставно-концептуальних досліджень все ще залишається вузькуватим, оскільки визначається переважно двома моделями: «один концепт – дві мови», «два концепти – дві мови». Практика показує, що за межами активних розвідок все ще залишаються моделі «два концепти – три мови» і «три концепти – три мови», але це справа часу. Проте є поодинокі дослідження з більшою кількістю мов - І.О. Голубовська у своїх концептологічних узагальненнях вийшла на чотири мови (включаючи китайську).

Модель «один концепт – дві мови» є найбільш поширеним патерном зіставного вивчення концептів. Один якийсь концепт універсального порядку однієї мови порівнюється на предмет з'ясування спільних (інтегральних) і відмінних (диференційних) рис з певним відповідником в якійсь іншій мові (близько-, далеко- чи взагалі неспорідненій): аналіз рос. СТРАХ («вираз очей», «тимчасова нездатність бачити, дихати, говорити») і англ. FEAR («тремор», «зниження температури») у зіставній площині С.В.Зайкіної.

Модель «один концепт – три мови» є менш поширеною у зіставно-концептологічних дослідженнях, хоча є перспективною. Приклад: аналіз трьох лінгвокультур – укр. ШЛЯХ, англ. WAY, фр. CHEMIN – О.С. Пальчевської у фразефонді та в казковому дискурсі.

Модель «два концепти – дві мови» на сьогоднішній день найбільш поширена в зіставній концептології. Ця модель «спеціалізується» на порівнянні ментальних діад (єдностей, утворених двома роздільними членами або частинами). Діади можуть бути природними (зіставне дослідження, проведене О.С. Бондаренком, концептів ЧОЛОВІК vs MAN і ЖІНКА vs WOMAN в українській та

англійській лінгвокультурах) і антиномними (зіставлення концепу і його антиподу – «антиконцепту»). Приклад: опис концептів-антиподів рос. ГОРДОСТЬ–СТЫД і англ. PRIDE–SHAME, здійснене С.А. Маховою).

Модель «**два концепти – три мови**» є розширенням попередньої, «діадної» традиції, але виявляється набагато рідше задіяною в компаративній концептології. Приклад: зіставний аналіз концептів ПОРЯДОК і ХАОС в нім. (ORDNUNG vs UNORDNUNG), рос. (ПОРЯДОК vs БЕСПОРЯДОК) і укр. (ПОРЯДОК/ЛАД vs БЕЗЛАД/ДЯ) лінгвокультурах, проведений А.М. Приходьком.

Модель «**три концепти – дві мови**» може бути проілюстрована поки лише розвідкою О. М. Лунцової (зіставний аналіз концептів ДРУЖБА, МИР і ВОРОЖНЕЧА, котрі можуть мислитися і як тріада, що складається з двох діад, і як один-єдиний градієнт-концепт). Центральний компонент імені цього концепту має в рос.м. чітке лексичне позначення (дружба – мир – вражда), а в англ. він характеризується певного роду семіотичною розпорошеністю (friendship – peace / tolerance, neighbourliness – enmity / hostility).

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеєнко С. І. Зіставне мовознавство і методика мови. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4074/1/>
2. Дубенко О. Ю. Порівняльна стилістика англійської та української мов : посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2005. 224 с.
3. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. Вінниця : Нова книга, 2003. 464 с.
4. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. К. : ВЦ «Академія», 2006. 424 с.
5. Левицький А. Е. Порівняльна граматики англійської та української мов. К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. 264 с.
6. Приходько А. Концепт у зіставних і типологічних дескрипціях // Наукові записки Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 116. С. 404–409.
7. Романишин Н. І. Контрастивна стилістика англійської та української мов : конспект лекцій. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. 144 с.
8. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
9. Тимченко Є. П. Порівняльна стилістика німецької та української мов : посібник для студентів-германістів філологічних та перекладацьких відділень вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2006. 240 с.
10. Широков В. А., Бугаков О. В., Грязнухіна Т. О. та ін. Корпусна лінгвістика. К. : Довіра, 2005. 472 с.
11. Широков В. А., Любченко Т. П., Шевченко І. В., Широков К. В. Граматичні системи. Феноменологічний підхід. К. : Наук. думка, 2018. 312 с.

Допоміжна

1. Андерш Й. Ф. Проблема мовних універсалій у сучасному американському мовознавстві / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. 1975. № 3. С. 21–29.
2. Аркадьєв П. М. Падежи в языках мира. URL : <https://inslav.ru/images/stories/people/arkadiev/Arkadiev>
3. Березенко В. М. Порівняльна типологія англійської та української мов (практикум) : Навч. посібник. К. : Вид. центр КНЛУ, 2017. 122 с.
4. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. Посібник для перекладацьких відділень вузів. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 160 с.
5. Близнюк К. Р. Лексико-семантичне поле "патріотизм" в українській, англійській і польській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.філол.н. / Близнюк Катерина Ростиславівна ; [наук. кер. Лучик А. А.] ; Міністерство освіти і науки України, Донецький національний університет ім. Василя Стуса. Вінниця, 2019. 20 с.
6. Жлуктенко Ю., Бублик В. Контрастивна лінгвістика : Проблеми і перспективи // Мовознавство. 1976. № 4. С. 3–15.
7. Жлуктенко Ю. О. Контрастивний аналіз як прийом мовного дослідження // Нариси з контрастивної лінгвістики. К. : Наукова думка, 1979. С. 5–11.
8. Жлуктенко Ю. О. Порівняльна граматики української та англійської мов / Ю. О. Жлуктенко. К. : Рад. шк., 1960. 276 с.
9. Іваненко Н. В. Добро в англійській та українській мовних картинах світу. Монографія. Кіровоград: "Код", 2008. 200 с.
10. Іваницька Н. Б. Зіставне мовознавство в системі лінгвістичних дисциплін / Н. Б. Іваницька // Нова філологія. 2014. № 64. С. 219–225.
11. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство: історія становлення і розвитку // Мовознавство, 2006. № 2–3.
12. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство: методи, принципи, аспекти й рівні дослідження // Мовознавство, 2006. № 4. С. 34–51.
13. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі // Дивослово. 2003. № 5. С. 24–29.
14. Лебедева Н. А., Бевзо Г. А., Малінська Г. Д. Порівняльна лексикологія української та англійської мов // Вчені записки ТНУ імені

В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика. 2022. Том 33 (72). № 2. Ч. 2. С. 45–52.

15. Лучик А. А. Компонентний аналіз у зіставних дослідженнях лексичних одиниць // Сучасні дослідження з іноземної мови. Зб. наук. праць Вип. 7. Ужгород: ТОВ «Папірус -Ф», 2009. С. 258–262.

16. Лучик А. А. Національно-специфічне у зменшувально-пестливих та збільшувано-згрубілих прикметниках української і польської мов // Слов'янський вісник : Збірник наукових праць. Серія “Філологічні науки”. Вип. 8. Рівне : РШКСКУ, 2009. С. 106–110.

17. Лучик А. А. Українське зіставне мовознавство: стан і перспективи // Мовознавство. 2014. № 6. С. 31–39.

18. Лучик А. А. Типологія відсубстантивного словотворення іменників на позначення істот в українській і польській мовах // Мовознавство, 2008. № 6. С. 34–40.

19. Лучик А. А. Семантика прислівникових еквівалентів української і російської мов. К., 2001. 218 с.

20. Манакін В. М. Особливості внутрішньої форми слова в аспектах зіставного мовознавства / В. М. Манакін // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія : Філологічні науки. 2013. Кн. 3. С. 21–27.

21. Ожоган А. В. Семантика і валентна структура предикатів руйнування в німецькій та українській мовах: Автореф.. дис. к.філол.н. Львів, 2010.

22. Патен І. М. Идеографічний та структурно-семантичний методи моделювання фразем з дієсловами руху у зіставному мовознавстві / І. М. Патен // Молодий вчений. 2017. № 4.3. С. 191–195.

23. Пособчук О. О. Структурні особливості прийменникових еквівалентів слова в українській, німецькій та іспанській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Пособчук Оксана Олександрівна ; К. : ун-т ім. Бориса Грінченка. К., 2016. 20 с.

24. Семегин Т. С. Зіставна концептологія : сучасний стан і перспективи // Studia Linguistica. 2009. Вип. 2. С. 336–342.

25. Собков Ю. В. Типологія криптонімів англійської та української мов : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17 / Юрій Вікторович Собков ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2008. 20 с.

26. Тимченко Є. П. Порівняльна стилістика німецької та української мов. Вінниця : Нова книга, 2006. 240 с.

27. Токарев К. Проблема вивчення втраченої внутрішньої форми слова у зіставному мовознавстві / К. Токарев // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Філологічні науки. 2010. Вип. 89(2). С. 96–98.
28. Fillmore Ch. The case for case // Grammatical relations. N.-J. 1977. P. 59–81.
29. Fodor J. The language of thought. Cambridge (Mass), 1975.
30. König E. Transformational Grammar and Contrastive Analysis // University of Stuttgart PAKS Project. 1970. № 6. P. 43–59.
31. Taylor J. Linguistic kategorization. Oxford : Oxford University Press, 1995.

Довідкова

1. Голянич М. І., Стефурак Р. І., Бабій І. О. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія / за редакцією М. І. Голянич. Івано-Франківськ : Сімик, 2011. 272 с.
2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
3. Струганець Л. В. Культура мови: Словник термінів. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2000. 88 с.
4. Українська мова / Відп. ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко : [енциклопедія]. К. : Вид-во «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 833 с.
5. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Либідь, 2001. 224 с.
6. Українсько-англійський словник лінгвістичної термінології / Л. В. Коломієць, О. Л. Паламарчук, Г. П. Стрельчук, М. В. Шевченко. К. : Освіта України, 2013. 455 с.
7. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманіт. дисциплін та гуманіт. інформатики / І. Б. Штерн ; Міжнародний фонд "Відродження". К. : АртЕк, 1998. 335 с.